Umjetne maternice kao čimbenik izjednačavanja rodnih uloga - neki sociološki aspekti tehnologije budućnosti

Bučkal, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:271740

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

Umjetne maternice kao čimbenik izjednačavanja rodnih uloga - neki sociološki aspekti tehnologije budućnosti

Studentica: Matea Bučkal
Mentorica: prof. dr. sc. Branka Galić
Komentorica: doc. dr. sc. Ksenija Klasnić

Zagreb, rujan 2021.

Sadržaj

1. Uvod ... 2
2. Ciljevi i svrha ... 2
3. Feminističke teorije ... 3
   3.1. Spol ... 4
   3.2. Rod ... 5
4. Reproduktivne tehnologije i tehnologija umjetnih maternica ... 9
   4.1. Radikalni feminizam ... 12
   4.2. Ekofeminizam ... 17
   4.3. Cyberfeminizam ... 23
5. Istraživanje studentskih stavova o TUM ... 26
   5.1. Ciljevi i hipoteze ... 26
   5.2. Metodologija ... 28
      5.2.1. Metoda prikupljanja podataka ... 28
      5.2.2. Opis istraživačkog instrumenta ... 29
      5.2.3. Opis uzorka ... 33
   5.3. Rezultati istraživanja ... 35
      5.3.1. Informiranost o konceptima/razvoju reproduktivnih tehnologija ... 35
      5.3.2. Stavovi o tehnologiji umjetnih maternica ... 36
      5.3.3. Testiranje hipoteza ... 39
      5.3.4. Razlike u stavovima o tehnologiji umjetnih maternica prema ostalim sociodemografskim karakteristikama ... 42
6. Rasprava ... 44
   6.1. Ograničenja istraživanja ... 50
7. Zaključak ... 51
8. Prilozi ... 54

1. Uvod

Rad je pisan pod pretpostavkom da je tehnologija umjetnih maternica finalan oblik reproduktivnih tehnologija kojima se odvaja proces trudnoće od ljudskog tijela što će utjecati na prirodu društvenih promjena u budućnosti. Teorijski dio opisuje biološki spol i koncept roda dominantan u zapadnom društvu i iz njih proizašle razlike zapečaćene diskriminatornim položajem žena, oslanjajući se na feminističku perspektivu. Sljedeći dio rada orijeniran je na apostrofiranje stajališta feminizma drugog i trećeg vala, ponajprije radikalnog, ekološkog i cyberfeminizma, skrečući pozornost na biokonzervativne implikacije o novim reproduktivnim tehnologijama. Empirijski dio rada prikazuje metodu skupljanja i obradu podataka dobivenih istraživanjem provedenim na prigodnom uzorku studentica i studenata Sveučilišta u Zagrebu. Istraživanje je izmjerilo stavove vezane uz tehnologiju umjetnih maternica kojima su određene hipoteze rada potvrđene i odbačene. Prije samog Zaključka, rad povlači poveznicu između rezultata istraživanja i trenutnog socio-ekonomskog konteksta Hrvatske.

2. Ciljevi i svrha

Cilj je rada prikaz stavova o tehnologiji umjetnih maternica (dalje u tekstu TUM) i njenog utjecaja na izjednačavanje rodnih uloga, koje su tradicionalno podijeljene na muške i ženske.

Svrha mjerenja otvorenosti, odnosno zatvorenosti ispitanica i ispitanika po pitanju prihvaćanja upotrebe ove reproduktivne tehnologije je dobivanje okvirnog prikaza dominantnog stava studentske populacije o mogućim napretcima i dostignućima tehnologije koja ekstrahira i zamjenjuje određene procese pripisane ženama, posebno proces trudnoće. Analizom rezultata istraživanja, rad će pokazati prepoznaje li ciljana populacija prednosti i nedostatke TUM-a, posebno po pitanju promjene rodnih odnosa.

Također, rad će poslužiti kao orijentir budućim istraživanjima u domeni rodnih odnosa, ženskih prava i informiranosti vezane uz reproduktivno zdravlje, reproduktivne slobode i roditeljstvo.

3. Feminističke teorije

Feminizam je, kao društveni pokret i teorija, najčešće uspoređivan s valovima, zbog činjenice da je uvijek prisutan (poput mora), no u određenim društveno-kontekstualnim uvjetima se pojačava i postaje vidljiviji (poput valova u koje se površina mora pretvara pod naletima vjetra). Feministička se misao razvija upravo zbog zahtjeva za izjednačavanjem razlika i podčinjenosti žena temeljem njihovih bioloških odrednica, unutar patrijarhalnog sistema. Razdoblje nakon 2. svjetskog rata rezultiralo je baby-boomom, posebno na zapadu. Djeca rođena u poslijeratnom razdoblju do hladnoratovskog su razdoblja postala osobe socijalizirane u izraženijem duhu pacifizma niknulog iz ratnog iskustva roditelja i predaka. Rezultat je ozračje u kojem se bude studentski, liberacionalistički, antiratni, antirasistički pokreti, uz jačanje glasa i zahtjeva feminizma, stvarajući drugi val feminizma u 60-im i 70-im godinama prošlog stoljeća. U povijesnom i društvenom kontekstualnom pregledu razvoja 3 vala feminizma, Ivanka Milojević navodi da se razlika drugog vala feminizma u odnosu na prvi očituje u „...prelasku sa *de jure* na *de facto* prava...Teme koje dominiraju su analiza skrivene neravnopravnosti, seksualna i reproduktivna prava, seksualno uznemiravanje, nasilje nad ženama, kolektivna briga o djeci, ženska (ne)zaposlenost, kao i jednaka plaća za jednaki rad“ (Milojević, 2011: 32).

Potreba za promjenom podčinjenog položaja žena i ranjivih skupina u patrijarhalnom sistemu dovela je do trećeg vala i razlikovanja biološki uvjetovanog spola i kulturno uvjetovanog roda, posebno izraženog unutar kritika patrijarhalnog i kapitalističkog sistema niklih iz zapadnjačkih feminističkih teorija. Treći je val obilježen spoznajom da su u prethodnim razdobljima često zanemarivana iskustva žena Trećeg svijeta, žena koje nisu bijelkinje, nisu srednjeg ili visokog društvenog statusa i ne pripadaju dominantnim

monoteističkim religijama, čija iskustva daju značajan utjecaj na feminističku misao i na otpor tradicionalnoj, zapadnjačkoj dihotomiji u misli i praksi.

3.1. Spol

Spol je temeljno biološko obilježje pojedinca koje tradicionalno polarizira zapadno društvo. Feministička teorija tvrdi da je dobro poznata i tradicionalna spolna dihotomija muško-žensko vrelo ostalih društvenih dihotomija zapada; žensko, pasivno, trajno, čekajuće, tupo koje se aktivira, oživljava, raste i cvate u dodiru s muškim, produktivnim, pokretnim, lutajućim, avanturistički nastrojenim. Simone de Beavuoir, francuska teoretičarka egzistencijalističkog feminizma, u svom djelu *Drugi spol* (Le Deuxième Sexe, 1949.) govori o odnosu muškog i ženskog spola kritizirajući i komentirajući filozofe i mislioce, osobe muškog spola koje pokušavaju razjasniti filozofiju pojma i uloge žene, naglašavajući biološku razliku i iz nje proizašli položaj žena i muškaraca kroz povijest, kao i njen utjecaj na razvoj uloga i osobina pojedinaca.

Genitalije s pripadajućim gonadnim sustavom temeljni su biološki čimbenik razlika među osobama. S jedne strane tradicionalno stoje muškarci, nositelji sjemena, očevi kao temelj loze, sinovi kao širitelji korijena; osobe koje kroje povijest i kojima povijest daje titule mudraca, mislioca, vođa, ratnika, bogova i sudaca, kreatora pravila i svetih pisama, osvajača i gospodara. S druge je strane plodno tlo, majka zemlja, u koju se sije sjeme za stanicu koja treba oplodnju, nošeno u tijelu ženskih bioloških karakteristika obilježeno poslušnošću, podčinjenošću, nevinošću, čednošću, blaženšću, podatnošću, žrtvovanjem za budućnost, brigom i njegom, održavanjem. Kad kažemo da je spol prvenstveno biološki definirani koncept, podrazumijeva se upravo razlika proizašla iz anatomije osoba različitih spolova koja se socijalizacijom i društveno-političkim utjecajima banalno prenosi na ostale dijelove života. Sama maternica, uterus, kao dio ženskog spolnog sustava, ima funkciju doma i kuhinje oplođenoj jajnoj stanici[1], zadaću hranjenja i zaštite jedinke u njenim najranijim razdobljima postojanja. Funkcija se maternice tradicionalno prenosi na identitet osobe koja ju dobiva samim rođenjem, što žene čini majkama i njegovateljicama,

[1]Izvor: Uterus, Britannica. URL: https://www.britannica.com/science/uterus (17.5.2021.)

kuharicama, čistačicama koje društvo osposobljavaju za što efikasnije obavljanje određenih zadaća.

3.2. Rod

Rodne studije nastaju krajem 20-og stoljeća; rezultat su akcija „...akademski obrazovanih žena i feminističkih aktivistiknja...“, koje kritiziraju “...tzv. patrijarhalnu paradigmu“ (Milojević, 2011: 15), a prethode im „...ženske studije koje se javljaju pod utjecajem drugog vala feminizma (60-e godine 20. stoljeća), opet na prvom mjestu u državama kao što su SAD i Velika Britanija“ (Milojević, 2011: 15). Milojević naglašava da je korijen ove discipline smješten u ženskoj populaciji koja doživljava nepravdu i neravnopravnost temeljem bioloških razlika van akademski obrazovanog dijela društva, nakon čijih se okupljanja i akcija ženske i rodne studije osnivaju na zapadnim sveučilištima, a potom se šire prema ostatku svijetskih institucija. Razdoblje institucionalizacije rodnih studija smješta se u okvir trećeg vala feminizma, kad se u fokus teoretiziranja, diskutiranja i analiziranja vraća „objektifikacija tijela“, seksualnost i usklađivanje profesionalne karijere i roditeljstva, kao i „...rasni i klasni odnosi, a zatim i uloga medija, novih tehnologija i popularne kulture“ (Milojević, 2011: 34).

Rod se, u feminističkoj teoriji, najizražajnije prepoznaje i opisuje tijekom drugog i trećeg vala feminizma kao kategorija koja je obilježena društvenom konstrukcijom proizašlom iz spolne određenosti i koja je dio identiteta osobe – „Rod je nešto dinamično što se, pod velom univerzalnosti, ipak ″mijenjalo″, ma kako sporo i neznatno, i time otvorilo mogućnosti za još radikalnije promjene; nešto što nije dato kao ″priroda″, te utoliko prethodi politici i djelovanju, već se može prepoznati kao učinak moći i kao sredstvo njenog samoodržavanja“ (Blagojević, Lončarević, 2011: 204). Feminističke teorije drugog i trećeg vala izražajno se bave odnosom roda i moći u dominantno patrijarhalnom društvenom sistemu koji više moći pripisuje osobama kojima je pri rođenju pripisan muški spol. Utjecaji strukturalističkih i poststrukturalističkih teorija na feminističku misao dovode

do propitivanja uloga društvenog konteksta i odgovarajućeg dominantnog diskurza na uvjetovanost roda.

Judith Butler, filozofkinja i teoretičarka čiji rad ostavlja jak utjecaj na doživljaj roda kao konstruirane društvene kategorije, u svom poznatom djelu *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta* (Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity) iz 1990-e, propituje status žene kao subjekta feminizma i razlike između spola i roda. Konstatira kako

> „...se rod ne konstituira uvijek koherentno ili konzistentno u različitim povijesnim kontekstima te … se križa s rasnim, klasnim, etničkim, spolnim i regionalnim modalitetima diskurzivno konstituiranih identiteta. Na kraju postaje nemoguće izdvojiti "rod" iz političkih i kulturnih sjecišta u kojima se stalno proizvodi i održava“ (Butler, 2000: 19).

> „To razlikovanje između spola i roda, koje je izvorno trebalo osporiti formulaciju "biologija je sudbina", služi argumentu da je rod, bez obzira na to koliko spol bio biološki nepromjenjiv, kulturalno konstruiran: rod stoga nije ni posljedica spola ni tako naizgled čvrst kao spol“ (Butler, 2000: 21).

Butler govori o kontekstualno-povijesnoj dimenziji koja rod čini relativno stablinim po pitanju uloga i psiho-fizičkih obilježja koje zapadno društvo pripisuje određenim rodnim kategorijama. U Hrvatskoj se kategorija spola i roda često ne razdvajaju, iako su vidljivi trendovi koji potiču na demonstraciju svoje osobnosti i rodnih obilježja kao različitih, neovisnih od uopćenih normi i društvenih vrijednosti, što dobrim dijelom možemo zahvaliti integriranosti informacijsko-komunikacijskih tehnologija u svakodnevicu i ekonomskim interesima korporacija. Koraci k razdvajanju spola i roda u Hrvatskoj su vidljivi, no dominantni diskurs i dalje promatra i tretira različitosti nepoželjnima i prijetećima, tako i razlikovanje spola i roda. To je evidentno iz mnogih medijski popraćenih primjera, poput incidenta[2] koji se u prvom dijelu 2021-e godine odvio u Zagrebu.

[2] Izvor: Grozan homofobni napad u Zagrebu: Gurnuli ženu pod tramvaj jer su mislili da je muškarac, Telegram. URL: https://www.telegram.hr/politika-kriminal/grozan-homofobni-napad-u-zagrebu-gurnuli-zenu-pod-tramvaj-jer-su-mislili-da-je-muskarac/ (04.06.2021.)

Govoreći o važnosti uspostave rodnog identiteta kao temelja fluidnog, promjenjivog identiteta osobe, Butler navodi da:

> "Heteroseksualizacija žudnje zahtijeva i pokreće proizvodnju izrazitih i asimetričnih suprotnosti između "ženskog" i "muškog", pri čemu se oni razumiju kao ekspresivni atributi "muškarca" i "žene". Kulturna matrica preko koje je rodni identitet postao spoznatljiv zahtijeva da određene vrste "identiteta" ne mogu "postojati" - to jest, one u kojima rod ne proistječe iz spola i one u kojima prakse žudnje ne "proistječu" ni iz spola ni iz roda" (Butler, 2000: 31).

Proučavajući teorijsko-historijsku analizu feminističkih i filozofskih teoretičarki i teoretičara, Butler tvrdi kako je rod zapravo sačinjen od skupa praksi koje pojedinac čini i kojima pripisuje određeno značenje i određene atribute, koji se često ne uklapaju u heteronormativni hegemonijski diskurs (Butler, 2000: 38). Ranije je spomenuti incident zoran prikaz Butlerine konstatacije da je rod činjenje – ukoliko sumnjamo u ispravnost i točnost načina života određene osobe temeljem njenog fizičkog izgleda, utoliko možemo djelovati prema toj osobi na način koji smatramo korektnim, uključivao on vrijeđanje i guranje ljudi na tračnice, fizičko nasrtanje[3], paljenje[4] maskota koje predstavljaju obitelj koju čine roditelji muškog spola i homoseksualne orijetacije ili paljenjem zastava [5] manjinskih skupina na gradskim trgovima. Očito je da u Hrvatskoj postoji prijezir i mržnja prema osobama koje nisu heteroseksualne orijentacije, koje se usude slobodno izražavati u vlastitom susjedstvu, gradu i prema onima koje, u krajnjem slučaju, žele bez osjećaja straha hodati gradom, manifestirajući vlastita identitetska i rodna obilježja. Mržnja nije usmjerena isključivo prema osobama koje se ne uklapaju u heteronormativnu šablonu seksualne orijentacije, već i prema osobama različitih etničkih obilježja (pr., nasilje prema

[3] Izvor: Homofob napao ženu i dobio 300 kuna kazne, ali javio se Europski sud: 'Platite joj 10.000 eura', Jutarnji list. URL: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/homofob-napao-zenu-i-dobio-300-kuna-kazne-ali-javio-se-europski-sud-platite-joj-10-000-eura-15042811 (04.06.2021.)

[4] Izvor: Ovo je Hrvatska danas. Na karnevalu u Imotskom spalili figuru gej para s djetetom, Telegram. URL: https://www.telegram.hr/politika-kriminal/ovo-je-hrvatska-danas-na-karnevalu-u-imotskom-spalili-figuru-gay-para-s-djetetom/ (04.06.2021.)

[5] Izvor: Na Instagramu osvanula stara snimka paljenja LGBT zastave u Rijeci, gradonačelnik potez oštro osudio: "Opet ćemo ju izvjesiti", dnevnik.hr. URL: https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/na-instagramu-osvanula-snimka-paljenja-lgbt-zastave-u-rijeci---650975.html (04.06.2021.)

izbjeglicama od državnog aparata[6]), prema ženama koje nisu u bračnoj zajednici s muškarcem, koje same žele odgajati djecu ili ne žele djecu[7], prema djeci[8], adoslescentima[9] i starijim[10] osobama – rasprave o nasilju i mržnji prema navedenim skupinama (koje je potaknuto patrijarhalnim mehanizmima podčinjavanja drugih i slabijih), posebno rasprave o nasilju prema djeci i osobama etnički različitima od bijelačke populacije, unutar feminističke su teorije vidljive i u djelima Shulamith Firestone (The Dialectic of Sex, 1970), Vandane Shiva i Marie Mies (Ecofeminism, 2014).

Agresivnost prema obilježjima različitih rodnih identiteta i seksualnih orijentacija značajnim dijelom proizlazi iz onog što Butler naziva heteroseksualizacijom, iz ideje da su žena i muškarac jedinke koje imaju pravo imati djecu, bila ona biološki vezana uz heteroseksualne roditelje ili ne. U Hrvatskoj je ova ideja u velikoj mjeri podupirana od vjerskih organizacija, prvenstveno Crkve, koja u državi i dalje ima značajan utjecaj, koji sljedbenicama i sljedbenicima daje savjete oko ispravog odabira načina života što društvo često smatra zdravorazumskim i prihvatljivim jer je "priroda isto omogućila". Hrvatski Ustavni sud je ove godine, u travnju, donio odluku[11] kojom i osobe homoseksualne orijentacije postaju potencijalni usvojitelji nezbrinute djece iz domova – ova je odluka rezultat postojanja različitih struja unutar hrvatskog političkog diskursa, koji, vidimo, ipak nije izrazito krut i otporan na promjene. Roditeljstvo je jedna od identitetskih sastavnica koja se u Hrvatskoj i dalje smatra poželjnom kad je u pitanju društveni status pojedinca (Galić, 2011). Galić govori kako dio poslodavaca pridaje važnost roditeljstvu i planiranju roditeljstva prilikom odabira radnica (Galić, 2006: 160).

---

[6] Izvor: Croatia, Border Violence Monitoring Network. URL: https://www.borderviolence.eu/the-croatian-case/ (04.06.2021.)

[7] Vidi: Galić, B. (2006). *Stigma ili poštovanje? Reproduktivni status žena u Hrvatskoj i šire*. Revija za sociologiju. 37(3-4): 149–164. URL: https://hrcak.srce.hr/13215 (09.04.2021.)

[8] Vidi: Jugović, I., Kamenov, Ž. (2011). Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u obiteljskim odnosima, U: Kamenov, Ž., Galić, B. (ur.), *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj* (28-37). Zagreb: Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova.

[9] Rajter, M. (2019). *Razlike u jednogodišnjoj prevalenciji roditeljskog nasilja prema samoiskazu adolescenata u 2011. i 2017. godini*. Ljetopis socijalnog rada. 26 (1): 5-38.

[10] Vidi: Rusac, S. (2009). *Nasilje nad starijim osobama u obitelji na području grada Zagreba*. Ljetopis socijalnog rada. 16(3): 573-594; Baturina, D. (2021). *Kako zaštititi starije osobe? Mogućnosti poboljšanja društvenog položaja i prevencije nasilja nad starijim osobama*. Bogoslovska smotra, 91(1): 117–144

[11] Izvor: Povijesni trenutak: lezbijski i gej parovi u Hrvatskoj mogu pristupiti procjeni da postanu posvojitelji, Dugine obitelji. URL: https://www.dugineobitelji.com/povijesni-trenutak-lezbijski-i-gej-parovi-u-hrvatskoj-mogu-pristupiti-procjeni-da-postanu-posvojitelji/ (04.06.2021.)

Ako se majčinstvo smatra prvenstveno ženskim djelovanjem (Galić, 2006: 150), a roditeljstvo pripisujemo osobama muškog i ženskog spola, shodno tome i tradicionalno ženskog i muškog roda, tada osobe koje ne žele ili ne mogu biti roditelji (zbog, primjerice, fizičke nemogućnosti biološkog začeća, seksualne orijentacije koja se smatra devijantnom i koja za sobom često povlači stigme, etiketiranje i diskriminaciju) u patrijarhalnom kontekstu nisu potpune osobe ni valjani članovi društva. Također, na određen su način dehumanizirane i lišene poštovanja koje ostale osobe uživaju, što može značajno narušiti doživljaj i percepciju sebe samih, a posljedično i kvalitetu života. TUM je, kao i reproduktivne tehnologije koje se koriste u medicini i zdravstvu, čimbenik koji ima mogućnost umanjivanja i uklanjanja tradicionalne i diskriminatorne podjele između rodova, žena, muškaraca i osoba koje tim kategorijama djelomično ili potpuno ne pripadaju.

4. Reproduktivne tehnologije i tehnologija umjetnih maternica

Razvoj i korištenje reproduktivnih tehnologija[12] javlja se sredinom prošlog stoljeća, prvenstveno kao rješenje koje omogućava roditeljstvo neplodnim ženama i muškarcima. Znanost i reproduktivna tehnologija razvijaju se u smjeru odvajanja procesa reprodukcije od ljudskog tijela, a njihova je specijalizacija širokog obujma – od tehnologija namijenjenih dijagnostičkim postupcima do onih koje preuzimanju uloge tradicionalno pripisane ženskom tijelu (pr. medicinski potpomognuta oplodnja, inkubatori). Medicinski potpomognuta oplodnja (In Vitro Fertilization – IVF) jedna je od poznatijih reproduktivnih tehnologija. Ogleda se u komodifikacijskom [13] procesu oplodnje jajne stanice koji, ponajprije dobrostojećim osobama, omogućava ostvarenje u ulozi roditelja. Korištenje medicinski potpomognute oplodnje pridonijelo je porastu roditeljstva kod osoba koje bez nje ne bi mogle imati biološke potomke, a njeno se korištenje kombinira s drugim reproduktivno-tehnološkim postupcima, poput surogat majčinstva. Medicinski

[12] Vidi: Nader N. Chokr (1992). *Technology in Society,* Vol. 14, str. 317-333
[13] Pridavanje ekonomske vrijednosti nečemu što nema ekonomsku vrijednost

potpomognuta oplodnja potencijalna je sastavnica produktivnog korištenja tehnologije umjetnih maternica, kako u distopijskim teorijama, tako i u bliskoj budućnosti, posebno kod neplodnih osoba, kod osoba koje žele biološko dijele, ali ne i partnericu/partnera, kao i kod istospolnih parova. Ono što zahtjeva analizu i raspravu jest činjenica da ni jedan zahvat nije potpuno bezopasan, da korisnici reproduktivno-tehnoloških zahvata moraju biti više informirani o rizicima, što naglašavaju mnoge teoretičarke, poput Jose Van Dyck koja tvrdi da "Sveprisutnost tehnologija povećava imperative njihovog korištenja i pojačava sugestiju da je njihovo korištenje sigurno i bezopasno" (Van Dyck, 1995: 97).

Prošle je godine internacionalni tim znanstvenika dobio višemilijunsku financijsku potporu (2,9 milijuna eura), u sklopu programa Europske unije *Obzor 2020* (Horizon 2020), za razvoj i usavršavanje tehnologija korištenih u neonatalnoj intenzivnoj skrbi, koje teže upravo usavršavanju i imitaciji funkcija placente[14] (placenta = posteljica; organ koji nastaje u maternici nakon oplodnje; omogućuje izmjenu nutritivnih tvari i kisika između tijela majke i fetusa), odnosno okoliša koji fetusu nudi žensko tijelo i maternica. Usmjeravanje financija prema razvoju i usavršavanju postojećih reproduktivnih tehnologija i njihovom kombiniranom korištenju razlog su za promišljanje posljedica razvoja TUM i njenih utjecaja na društvo, posebno na diskriminatorno nastrojene odnose i na moguće opasnosti koje bi ove tehnologije mogle pojačati i/ili donijeti.

Razvoj reproduktivnih tehnologija otvara mogućnosti odabira točnog vremena trudnoće i roditeljstva, što može predstavljati svojevrsno izjednačavanje prilika i mogućnosti, neovisno o spolnom i rodnom identitetu ili seksualnoj orijentaciji pojedinaca. U ovom slučaju, TUM bi, kao što Shulamith Firestone (1970) govori, mogla biti čimbenik koji će dovesti do ultimativnog izjednačenja odnosa i prilika između žena i muškaraca, utječući na stvaranje egalitarnog društva, u kojem su razlike prihvaćene i nediskriminirane, štoviše i štovane.

Robyn Rowland (1987) piše o muškoj dominaciji u kontroli reproduktivnih tehnologija: "Moje brige razvile su se oko problema muške kontrole reproduktivne tehnologija; njenog

[14]Izvor: Perinatal Life Support System: Integration of Enabling Technologies for Clinical Translation. URL: https://cordis.europa.eu/project/id/863087/reporting (13.08.2021.)

neizbježnog smjera prema eugenici i genetskom inženjerstvu: i problem izbora i kontrole" (str. 517), skrečući pozornost na upletenost muškaraca u procese održavanja i kontrole trudnoće, u metode kontracepcije namijenjene ženama i u sam porod. Autorica tvrdi da muška dominacija nad ženskim reproduktivnim procesom ne dolazi isključivo od muškaraca jer su i žene socijalizirane u patrijarhalnom sistemu odnosa moći koji se širi na znanost, razvoj i tehnologiju te piše o problemu izbora iznad kontrole koji se, pojavom (novih) reproduktivnih tehnologija, javlja u feminističkim krugovima. Osim o medicinski potpomognutoj oplodnji i nužnoj hiperstimulaciji ženskog reproduktivnog sustava hormonskim pripravcima, autorica naglašava i (ne)uspješnost takvih trudnoća; slučajevi medicinski potpomognutih trudnoća ponekad rezultiraju negativnim ishodima (pr. odbacivanjem ploda) posebno u vrijeme kad Rowland piše i kad su reproduktivne tehnologije u ranijim fazama stvaranja i usavršavanja. Između ostalog, autorica govori o ektogenezi, odnosno o procesu koji se odvija u umjetnoj maternici, "fetalnom inkubatoru", u kojem je fetus opskrbljen tvarima koje ga održavaju živim (Rowland, 1987: 524). Referiranjem na slučaj ektogeneze, u kojem je abortirani fetus održavan na životu u umjetnoj maternici 48 sati, Rowland obraća pozornost na problem usavršavanja umjetne placente, nakon koje će se trudnoća moći potpuno održati u umjetnoj maternici.

Nužno je imati na umu da se ni jedna intervencija u društvo ne bi smjela uzimati zdravo za gotovo iako pruža širok spektar mogućnosti za određeni dio populacije, posebno ako ta intervencija dolazi u obliku tehnologije, o kojoj najviše znanja imaju timovi koji je razvijaju. Sljedeći se dio rada ne pokušava baviti prikazom cjelokupnih feminističkih teorija, već izdvaja određene koncepte, imajući na umu njihovu kulturološku i kontekstualnu zavisnost. Kao u svim raspravama o ljudskom bitku i duhu, umu, tijelu i doticaju ljudi, odnosno prirode s tehnologijom, postoje dvije struje koje teku morem feminističke misli o reproduktivnim tehnologijama. Biokonzervativan[15] stav o utjecaju tehnologije na društvo vidi tehnologiju kao faktor koji narušava ljudsku prirodu i kvalitetu međuljudskih odnosa, predstavljajući prijetnju samom životu na zemlji uz neophodnu dehumanizaciju društva – u ovom slučaju putem preuzimanja reproduktivnih zadaća koje se

[15]Birnbacher, D. (2008). Posthumanity, Transhumanism and Human Nature. U: Gordijn, B., Chadwick, R. (ur.). *Medical Enhancement and Posthumanity*. Springer. Str. 95-106

tradicionalno pripisuju ženskom rodu. Transhumanistički [16] stav smatra tehnologiju pozitivnim faktorom u razvoju društva – ekstrakcija reproduktivnih zadaća iz tijela žena i nuđenje alternativnog rješenja za sve osobe ženskog, muškog i ostalih rodova dovodi do poboljšanja društvenih odnosa i ljudskih života preuzimanjem i obavljanjem zadataka koji prethode rađanju djece, kao i zadaću samog rađanja. Svaka grana feminizma, koja se bavi analizom utjecaja tehnologija na društvo i na položaj žena, područje je u kojem se biokonzervativne i transhumanističke ideje razvijaju kao oprečne. U kontekstu reproduktivnih tehnologija, transhumanističke ideje nalaze se u okviru liberalnog feminizma i u radu feministkinja koje su često kritizirane zbog 'naivne' podložnosti patrijarhalnim idealima implementiranima u društvo putem socijalizacije, pod utjecajem akademije, znanosti i tehnologija. Biokonzervativan stav dominira radikalnim i ekofeminističkim kritikama i idejama, najčešće u obliku kritike feministkinja koje podupiru reproduktivne tehnologije i koje u njima vide rješenje ženskog problema. Sljedeći dio rada stavlja fokus na radiklani i ekološki feminizam i na cyberfeminizam, odnosno na kritike reproduktivnih tehnologija i feministkinja koje ih podupiru ili prepoznaju potencijalnim čimbenikom u rješavanju ženskog pitanja.

4.1. Radikalni feminizam

Feministička se teorija i praksa, kao i pokret, po samim zahtjevima prema društvu smatraju radikalnima. Zahtjev za izjednačavanjem i uvažavanjem prava i sloboda žena, muškaraca i svih osoba koje ne spadaju u te kategorije, u dominantnom se diskursu često prikazuje sumanutim, često ga se naziva imenima negativnih, pogrdnih konotacija i djelom zlih sila koje žele razoriti čovječanstvo, razarajući obitelj – temeljnu zajednicu na kojoj počiva patrijarhalni sistem. Oslovljavanje određene ideje, ideologije radikalnom potvrda je patrijarhalnog hegemonijskog stava prema, u ovom slučaju, važnosti održavanja društvenih odnosa i kretanja u statusu quo – moć je tamo gdje treba biti, usmjerena prema entitetima koji joj se trebaju pokoriti na prigodan način. Da je ideja o jednakom tretiranju žena,

[16] Rrubin, T. C. (2008). What is the Good of Transhumanism? U: Gordijn, B., Chadwick, R. (ur.). *Medical Enhancement and Posthumanity*. Springer. Str. 137-158.

muškaraca i svih ostalih rodnih skupina pozdravljena radikalnom, vidljivo je i u Hrvatskoj, u čijem je općedruštvenom kontekstu odbojnost prema samom pojmu feminizma intenzivno izražena u svakodnevnim odnosima i u medijskim i akademskim krugovima.

Ipak, u feminističkoj je teoriji radikalni feminizam posebna grana feminizma, sa svojim predstavnicama poput Shulamith Firestone, Andree Dworkin, Adrienne Rich, Kate Millet, mreže feministkinja FINNRAGE i drugih. Bavi se utjecajima patrijarhalnih načela na odnose među ženama i muškarcima, kao i ostale grane feminizma, no na način da ravnopravnost želi ostvariti potpunom promjenom do sad usvojenih vrijednosti, brisanjem biljega patrijarhata s naočala društva, separacijom i pravljenjem razlike između žena i muškaraca na način koji će žene emancipirati u društvenom, emocionalnom i praktičnom smislu. Tek kad odbacimo patrijarhalno vrijednosno ljepilo i kad žene postanu Sestre zahvaljujući promjenama u svakom aspektu društvenog života, društvo će postati bespolno na kulturološki način – postat će velika zajednica u kojoj biološke odrednice neće predstavljati prednosti ni ograničenja. Glavna je os radikalnog feminizma činjenica da patrijarhalni sistem tlači žene na biološkoj osnovi koja poprima kulturnu razinu u obliku roda i rodnih uloga[17].

Firestonina *Dijalektika spola* (The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution, 1970.) značajan je doprinos opusu radikalne feminističke teorije i jedno je od radikalno-feminističkih djela koja riješenje ženske patnje i svih nepravednih odnosa vidi u tehnologiji. Opresija žena je, za Firestone, temelj svake druge opresije. Ona kritizira marksističku teoriju koja problem nejednakosti u odnosima moći pripisuje ekonomski osnovanoj podijeli društva na različite klase. Tvrdi da žene čine spolnu klasu koja je većinski potisnuta i raspodijeljena na sve druge klase koje postoje – na primjer, u radničkoj su klasi žene te kojima se uporno daju niže plaće. Spolna je klasa rezultat ukorijenjene patrijarhalne kulture koja ženu drži zarobljenom u instituciji braka i obitelji, kao i u okrilju ljubavi i kulture romantike čiji mehanizmi muškarcu služe kao potentan izvor moći u zadržavanju žene u svom vlasništvu, sa svojim djetetom koje je također ugnjetavano u patrijarhalnom sistemu (Firestone, 1970, poglavlje 4). Shulasmith govori kako se priroda

[17] Vidi: Zaharijević, A. (2011). Radikalni feminizam, U: Milojević, I., Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije* (139-153). Novi Sad: Mediterran Publishing.

odnosa majke i djeteta ogleda u dijeljenoj opresiji od strane muškarca, supruga i oca. „Srce ženske opresije jest rađanje i njene (ženske) uloge u odgoju djece. I zauzvrat su djeca definirana u odnosu na ovu ulogu koja ih psihološki formira“ (Firestone, 1970:72). Žena nema potpunu autonomiju zbog svoje biološke određenosti, zbog nje je zakinuta za obrazovanje i javnu sferu i stigmatizirana u okrilju patrijarhata – dobro poznata oprečnost žene/prirode i muškarca/kulture koja želi ukrotiti i nadići prirodu ovdje dobiva na značaju. Kako bi se žene, djeca i druge etničke i rasne skupine oslobodile opresije i tlačenja, Firestone predlaže ultimativnu revoluciju čiji je početak „Oslobađanje žena od tiranije njihove biologije na bilo koji dostupan način i difuzija rađanja i uloge odgoja djece na društvo kao cijelinu, na muškarce i drugu djecu kao i na žene“ (Firestone, 1970: 238). Tehnologija je ovdje spomenuta kao posrednica u donošenju djece na svijet, a Firestone odmah naglašava i mogući početni otpor društva na ovu vrstu ekstrakcije funkcije primarno živih bića, točnije žene (Firestone, 1970: 238).

Umjetna se maternica kao tehnološka naprava, dakle, razvija i u dubini feminističke radikalne misli. Kao što je prije nekoliko stoljeća, pa i desetljeća bilo nezamislivo svakodnevno i brzo, instantno komuniciranje s osobama na drugom dijelu svijeta putem komada metala i plastike oblikovanih u računala, tablete i mobilne telefone, tako je nezamislivo bilo razmišljati o stvaranju biološke djece bez ženskog tijela. Nezamislivost ovdje nastaje radi nepoželjnosti noviteta zbog partikularnih interesa, ali i prezira i straha od promjena, posebno ako se mijenjaju stanja koja su se maločas činila rutinskima i konstantnima. Firestonine ideje ostavile su dubok utisak na razvoj misli postmodernog feminizma, kako u radikalnoj, tako i u ostalim granama. Iako *Dijalektika spola* pozdravlja tehnologiju kao napravu revolucionarne moći po pitanju odnosa proizašlih iz spolne i rodne klase, mnoštvo se teoretičarki, koje svojim tezama i stavovima ulaze u krug radikalno-feminističke teorije, zapravo protivi razvoju i korištenju tehnologije u reproduktivne svrhe.

Međunarodna mreža feministikinja FINRRAGE grupacija je koja nastaje naporima feministkinja zemalja Trećeg svijeta 80-ih godina prošlog stoljeća, kao reakcija na intenzivan razvoj tada novih reproduktivnih tehnologija, poput medicinski potpomognute oplodnje, prenatalnih pretraga i pregleda, interveniranja u sam plod genetičkim

inženjerstvom i surogat majčinstva. Misao okosnica ove grupe radikalnih feministkinja sažeta je u sljedećim tvrdnjama:

> „Anti – fertilne i pro – fertilne tehnologije dvije su strane istog novčića; one dijele zajedničku svrhu i pokušaj kontrole kvantitete i kvalitete populacije kontroliranjem ženskih reproduktivnih kapaciteta. Žene su također korištene kao „kontejneri“ u takozvanom aranžmanu surogat majčinstva koje je uvreda njihovom dostojanstvu, rizik njihovom zdravlju i moderni oblik robstva“ (http://www.finrrage.org/).

Usporedbe feminističkih teza i feminističkih književnih djela o kojima diskutira Van Dyck (1995.) pokazuju kako se transhumanistički i biokonzervativni stavovi o reproduktivnim tehnologijama odlijevaju na feminističku teoriju i književnosti. Ukratko, raspravlja o grupama feministkinja koje reproduktivne tehnologije doživljavaju prijetećima i sredstvima učvršćivanja partijarhalne moći, jačanjem jaza među ženama i muškarcima, referirajući se posebno na feministkinje koje svoje radove integriraju kroz FINRRAGE. Autorica sumira njihove stavove, koji se okreću oko teze da su nove reproduktivne tehnologije zapravo sredstvo opresije, a ne oslobođenja žena zbog činjenice da su muškarci ti koji najčešće upravljaju razvojem tehnologija; oni ih kontroliraju i oblikuju, zbog čega bi bilo poželjno, parafrazira Mies, da se žene potpuno odupru korištenju svih reproduktivnih tehnologija (Van Dyck, 1995: 93). Autorica iznosi i kritiku koju Naomi Pfeffer daje FINRRAGE-u, a koja se prvenstveno odnosi na zanemarivanje stajališta i iskustva žena koje su suočene s neplodnošću i koje su predstavljane očajnima od strane medija i definirane nemoćnima od strane radikalnih feministkinja (Van Dyck, 1995: 99).

Šest godina ranije, 1989-e, američka radiklana feministkinja Janice G. Raymond[18] objavljuje rad na temu rasprava o razvoju i utjecaju reproduktivnih tehnologija unutar reproduktivnog liberalizma i radikalnog feminizma. Tvrdi da radikalna feminsitička teorija

[18] https://janiceraymond.com/ (24.6.2021.)

ne suprotstavlja prirodu tehnologiji niti ne veliča novi oblik biologije kao žensku sudbinu, nego opoziciju tehnologijama bazira na političko-feminističkoj perspektivi žena kao klase koja ima ulogu u vraćanju ženskog tijela ženama putem prestanka davanja kontrole nad ženskim tijelom "…muškarcima, fetusu, državi i najnovije liberalima koji zagovaraju žensku kontrolu vlasititih tijela putem odustajanja od kontrole (svog tijela)" (Raymond, 1989, para. 2). Autorica naglašava kritiku apatije radikalnog feminizma prema ženama koje koriste reproduktivne tehnologije te tvrdi da su radiklane feministikinje označene pojednostavljenima i determinističnima zbog naglaska na političkoj konstrukciji ženskih izbora, posebno po pitanju reproduktivnih odabira (Raymond, 1989, para. 3).

Rushing i Onorato iste godine nude kritiku feminističkih teorija vezanih uz reproduktivne tehnologije i govore:

> "Reproduktivne tehnologije razdvajaju reproduktivni proces – ne da samo dozvoljavaju mušku intervenciju, već se i oslanjanjaju na istu. Radikalne feministkinje govore da je glavna uloga žena u patrijarhalnom društvu reprodukcija; pitaju se što će se dogoditi ženama kad njihova glavna uloga bude potkopana i zamijenjena tehnologijom kojom dominiraju muškarci" (Rushing, Onorato, 1989: 400).

Referirajući se na Cores i Dworkin, autorice upozoravaju na mogućnost novijeg oblika kontrole nad ženama, proizašlu iz kontrole trudnoće van ženskog tijela ili trudnoće nastale zahvaljujući ekstrakciji dijelova ženskog tijela. Također, kao i mnoge feministkinje, naglašavaju da su reproduktivne tehnologije prvenstveno razvijene u svrhu profita, što ih čini integriranima u kapitalistički medicinski sistem, a razvojni timovi sve više šire indikacije za njihovo korištenje (Rushing, Onorato, 1989: 404). U prilog kapitalistički oblikovanih trendova u korištenju reproduktivnih tehnologija, autorice govore o činjenici da njihovo korištenje nije besplatno, pa ni jeftino. Reproduktivne su tehnologije poistovjećene s industrijskim procesom, u kojem se žensko tijelo i reprodukcija reduciraju na dijelove: "…proizvodnja jajnih stanica, proizvodnja spermija, oplodnja, razvoj embrija, gestacija i rođenje. Žene su još uvijek porebne za gestacijski proces, iako se provodi istraživanje koje bi moglo ultimativno rezultirati gestacijom ljudskog fetusa u neljudskoj (životinjskoj ili umjetnoj) maternici" (Rrushing, Onorato, 1989: 405). Autorice zaključuju

da razvoj reproduktivnih tehnologija omogućuje drugim osobama, osim samih žena, kontrolu procesa i produkta reprodukcije, što za žene znači gubitak kontrole nad sredstvima reprodukcije (Rushing, Onorato, 1989: 408).

4.2. Ekofeminizam

Ekofeministička teorija javlja se u drugoj polovici 20-og stoljeća, neposredno s bujanjem radikalne feminističke misli (Popović, 2011). Karakteristika ekofeminizma ogleda se, prema Popović, u osnovnoj tezi "…o trostrukoj marginalizciji i dominaciji suvremenog patrijarhalnog i kapitalističkog društvenog modela: dominaciji nad ženama, dominaciji nad prirodom i dominaciji nad tzv. Trećim svijetom" (Popović, 2011: 256). Ekofeminizam je obilježen teorijskim i aktivističkim aktivnostima, kao i ostali feminizmi, a grana se na nekoliko ekofeminizama (Popović, 2011: 256). Za potrebe ovog rada, sumirat ćemo neke radove Vandane Shiva i Marie Mies, objavljene 1993-e pod nazivom *Ekofeminizam* (Ecofeminism). Mies i Shiva raspravljaju o značaju i utjecaju ekofeminističke perspektive s više aspekata, a raspravu o reproduktivnim tehnologijama obilježava čvrst biokonzervativan pristup. Autorice naglašavaju povezanost kapitalističkih i patrijarhalnih načela u kreiranju i primjeni raznih politika, tako i samih reproduktivnih tehnologija.

Vandana Shiva jedna je od najaktivnijih indijskih ekofeminističkih teoretičarki i aktivistica. U predgovoru drugog izdanja *Ekofeminizma* iz 2014-e godine analizira glavne utjecaje neoliberalno-kapitalističke struje globalno vođene patrijarhalnim načelima zapadnog, bijelačkog društva, čije je glavno obilježje nasilje, prisilno uzimanje i prisvajanje, invazivno širenje i rušenje autentičnog, sinkroniziranog i izniklog iz prirode. Ukratko, Shiva prvim utjecajem označava nasilje (nad ženama) u obliku ekonomskog nasilja, odnosno, degradiranja doprinosa žena i ranjivih skupina globalnoj ekonomiji stvaranjem i primjenom koncepta i mjerila bruto-društvenog proizvoda (BDP/GDP); BDP ne označava doprinosom plodove rada koji su stvoreni za neposrednu konzumaciju i uživanje zahvaljujući političkom konceptu *granice proizvodnje* (production boundary), koji

pak „...isključuje regenerativne i obnovljive cikluse proizvodnje iz područja proizvodnje“ (Mies, Shiva, 2014, Foreword - The intensification of violence against women, para. 9). Granice proizvodnje tako zanemaruju ekonomiju prirode i ekonomiju uzdržavanja čija je glavna valuta proces davanja života (Mies, Shiva, 2014, Foreword - The intensification of violence against women, para. 10), što je ujedno i obilježje prirode i same žene. Drugim utjecajem smatra otimanje, u smislu otimanja resursa ranjivim skupinama; lišavanje žena njihovih egzistencija otuđenjem samih resursa (prvenstveno prirodnih resursa) o kojima ovisi žensko opstojanje. To nasilno i neodobreno oduzimanje Shiva poistovjećuje sa silovanjem, koje od silovanja prirode, izrabljivanjem prirodnih resursa, prelazi na silovanje žena, djece i ranjivih. Ekonomski je rast, Shivinim riječima, „...'uključiv' uključivanjem sve većih brojeva (ljudi) u svoj krug nasilja“ (Mies, Shiva, 2014, Foreword - The intensification of violence against women, para. 12). Treći utjecaj Shiva vidi u subverziji demokracije i privatizaciji vlade korporativno-ekonomskim reformama koje su oblikovane „...politikama određenog roda i klase“ i koje „...stvaraju usklađivanje ekonomske i političke moći, produbljenje nejednakosti i rastuće odvajanje političkih klasa od zahtjeva ljudi koje bi trebale predstavljati“ (Mies, Shiva, 2014, Foreword - The intensification of violence against women, para. 14). Shiva tvrdi kako privatizirana, korporativna država mora postati policijska država, zbog otuđenja elita i njihovog istovremenog straha od ostatka građanstva. Pridavanje ekonomske vrijednosti svemu – prirodi, okolišu, djeci i ženama – odnosno komodifikacija, prema Shivi, četvrta je posljedica ekonomskog modela oblikovanog kapitalističkim patrijarhatom, koja „...stvara kulturu komodifikacije u kojoj sve ima cijenu i ništa nema vrijednost“ (Mies, Shiva, 2014, Foreword - The intensification of violence against women, para. 18).

Govoreći o nasilju nad ženama i biotehnologiji, Maria Mies tvrdi kako su muškarci, koji sami po sebi ne mogu stvoriti, roditi novi život, isto uspjeli pomoću tehnologija, među kojima je medicinski potpomognuta oplodnja zapravo gubitak monopola žena nad rađanjem (Mies, Shiva, 2014, Foreword - Violence against women and biotechnology). Mies apostrofira da nasilje nad ženama nije puka posljedica prepletenosti moderne znanosti i rata, već je normalno obilježje civiliziranog društva (Mies, Shiva, 2014, Foreword - Violence against women and biotechnology).

Raspravljajući o težnji k emancipaciji po patrijarhalnim principima ovladavanja čovjeka nad prirodom/muškarca nad ženom pomoću znanosti i tehnologije, kojim društvo pokušava napustiti *carstvo nužnosti* (realm of necessity), Mies i Shiva govore o ženskoj emancipaciji, poistovjećivanju i jednakosti s muškarcima, koje se, kažu, nalazi i u feminističkoj misli[19] i koje slijedi patrijarhalno-kapitalističke obrasce kompetitivnosti i konkurencije. Žene postaju emancipiranije tehnologizacijom i mehanizacijom kućanskog rada i ženskih obaveza, a upravo tehnologija i industrija to omogućavaju (Mies, Shiva, 2014, Introduction - Freedom versus emancipation).

U poglavlju *Žensko autohtono znanje i očuvanje bioraznolikosti* (Women's Indigenous Knowledge and Biodiversity Conservation), Shiva govori kako su žene zapravo nositeljice okolišne i prirodne bioraznolikosti, zahvaljujući svom radu koji ne ulazi u okvire granica proizvodnje, koji se ne prepoznaje korisnim i vrijednim, a onda ni radom.

Mies govori o utjecaju genskog inženjerstva i reproduktivnih tehnologija na društvo, u poglavlju naziva *Nove reproduktivne tehnologije; seksističke i rasističke implikacije* (New Reproductive Technologies: Sexist and Racist Implications). Obraćajući pažnju posebno na jačanje i ukorijenjivanje seksizma i rasizma u društvo (o čemu piše i Firestone), autorica tvrdi da su tehnologije genskog inženjerstva i reproduktivne tehnologije veoma povezane. One su prikazane odvojenima ne bi li davale dojam sigurnijih, gurajući pod tepih dojam nesigurnih naprava eugeničkih tendencija. Mies tvrdi da je „Generativni kapacitet ženskog tijela otkriven kao novo 'područje ulaganja' i stvaranja profita za znanstvenike, medicinske inženjere i poduzetnike u situacijama u kojima druga područja ulaganja nisu više obećavajuća" (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Introduction, para. 4). Dakle, prema Mies, reproduktivne tehnologije služe kao nastavak modela rasta i progresa kapitala i znanosti na štetu žena. Također, tvrdi da će reproduktivne tehnologije i genetsko inženjerstvo produbiti razlike i subordinaciju žena, da su predstavljane na temelju humanitarnosti prema neplodnim pojedincima i onima s različitim organskim ograničenjima, na način da impliciraju solidarnost društva u pomaganju pojedincima, čime je „...žena kao dostojanstvena osoba ignorirana" (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Introduction, para. 6). Korisnost ili beskorisnost ovih

[19] Ne potpuno svjesno, zbog umješnosti patrijarhalno-kapitalističkih vrijednosti u društvenu svakodnevicu

tehnologija, kako Mies govori, otkriva se tek njihovom primjenom, sudeći prema stavu njihovih tvoraca koji znanost i tehnologiju oslovljavaju vrijednosno neovisnom (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Introduction, para. 7). Selekcija i eliminacija mehanizmi su želja *Očeva destrukcije* (Fathers of destruction), odnosno bijelih Europljana – od 15-og stoljeća do danas, točnije od rođenja moderne znanosti i tehnologije, zahvaljujući muškom načinu razmišljanja, priroda, žene i skupine koje nisu bijele boje kože su dehumanizirane kako bi ih se lakše podčinilo u svrhu vladavine i akumulacije kapitala i moći (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Selection and elimination, para. 6). „Sve što se smatralo manje vrijednim definirano je kao 'priroda'; sve smatrano vrijednijim definirano je 'ljudskim'. A ljudsko je biće, u punom smislu te riječi, bijeli muškarac; on ima pravo vladati svom 'prirodom' i promovirati svoju kreaciju – 'kulturu' “ (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Selection and elimination, para. 9).

Mies govori o eugeničkom pokretu i politikama SAD-a sredinom 20-og stoljeća, kao i o činjenici da su i određene feministkinje podupirale eugeničke prakse (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Eugenics). Autorica tvrdi da postoji povijesni kontinuitet od eugeničkog pokreta iz 19-og stoljeća, preko nacističke Njemačke, do novih reproduktivnih tehnologija i da skupine koje promoviraju te tehnologije ignoriraju njihovo povijesno nasljeđe. Prema njoj, biotehnologija je vrsta humanizacije tehnološkog, bijelačkog, znanstvenog koje bi trebalo biti objektivno i superiorno prirodi. Biotehnologiju Mies vidi kao istovremenu naturalizaciju ljudske jedinke i onoga što je čini ljudskom, potrošnom, nevažnom; žene i njihova tijela postaju naturalizirana materija, izvor materijala kojim se želi ostvariti besmrtnost (ili bar dugovječnost) podobnih. Autorica skreće pozornost na etičke dileme i pitanja, koja se u pravilu javljaju tek nakon što se određena tehnologija razvije u laboratorijskim, objektivnim okruženjima iz kojih se plasira u svijet. Govori da su reproduktivne tehnologije s dijagnostikama i genetskim inženjerstvom instrumenti kojima se populaciju želi prilagoditi na trenutne i buduće nedaće koje Homo faber i njegova tehnologija utiskuju u prirodu (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Sexist and racist implications, para. 2).

Govoreći o seksizmu ukorijenjenom u znanost i tehnologiju, Mies objašnjava njegovo pristustvo u primjeni i kontroli reproduktivnih tehnologija. Dijagnostičke,

preventivne, zdravstvene procedure u dobivanju što savršenijeg djeteta, vođene od zdravstvenih stručnjaka i stručnjakinja, ženu naturaliziraju i pretvaraju u „industrijski proces proizvodnje“ – autorica tvrdi da se razara simbioza žene i djeteta uz racionaliziranje, objektiviziranje, planiranje i kontroliranje ženskog tijela, bilo ono u pripremi ili procesu trudnoće (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – Sexism, para. 1). Nove reproduktivne tehnologije tako ženu reduciraju na niz objekata, cijepaju je na dijelove koji se mogu poboljšati, iskoristiti ili odbaciti, unajmiti ili prodati; žene su, zajedno sa svojim tijelima, tretirane s manjkom suosjećanja, izložene rizicima invazivnih metoda koji podrazumijevaju opasnost od gubljenja ploda, zdravlja i mogućnosti ponovog začeća, psihičkog i fizičkog zdravlja, sve do gubljenja života u ime zdrave, kontorlirane trudnoće. Fertilnost i sterilnost autorica naziva dijagnozama, odnosno bolestima koje su, kao i njihovi uzroci i posljedice, društveno determinirane (Mies, Shiva, 2014, New Reproductive Technologies – From fertility as a ‘disease’ to sterility as a ‘disease’).

U sljedećem poglavlju (From the Individual to the Dividual: the Supermarket of ‘Reproductive Alternatives’), Mies kritizira zapadne feministkinje, posebno one koje su u novim reproduktinim tehnologijama vidjele mogućnost ženske emancipacije, zastupnice istih i sličnih ideja slijepe pred činjenicom da su „reproduktivne alternative“ zapravo patrijarhalno tlačenje i subordinacija žena na djelu. One se ženama predstavljaju kao dostupna „alternativa“ za neplodne žene, a onda i ostale pojedince, neovisno o rodu. Mies tvrdi kako su reproduktivne tehnologije upakirani nastavak patrijarhalno-kapitalističkih interesa u gomilanju materijalnih dobara i moći, kao i nastavak seksističkih i rasističkih praksi u neoliberalnom ruhu (Mies, Shiva, 2014, From the Individual to the Dividual - The ‘surrogate-mother’ industry, para. 11). Naglasak stavlja na problem odnosa bogatih, čiji će tjelesni integritet biti netaknut, za razliku od siromašnih, koji će možda biti primorani prodavati vlastite dijelove, ne bi li preživjeli, kao i miješanje države i državnih prava u reproduktivne odluke i mogućnosti žena (Mies, Shiva, 2014, From the Individual to the Dividual - The ‘surrogate-mother’ industry).

„ U sferi reprodukcije, ova disekcija, princip 'podijeli-pa-vladaj', počinje dijeljenjem trudne žene na 'majku' i 'embrij'“, kaže Mies kritizirajući ponovno eugeničke tendencije u komodifikaciji i monetarizaciji tijela, posebno tijela trudnih žena, koja se proteže sve do

pripisivanja ljudskih prava i osobnosti samom fetusu, prema kojima sama žena gubi svoja osnovna prava, posebno pravo na autonomiju (Mies, Shiva, 2014, From the Individual to the Dividual - From liberalization to state control, para. 7). Pripisivanjem ljudskih prava, sam fetus postaje pacijent kojem ponekad treba „liječenje“, što potvrđuje, kako Mies konstatira, eugeničke principe. Autorica tvrdi da se stvaranje i širenje prava fetusa kao osobe i pacijenta događa uz nužno kršenje prava žena. Zaključno u ovom poglavlju, autorica govori o tome kako individualno, cijelo biće prestaje postojati onda kad osoba odluči unovčiti dio tijela – bilo prodajom ili kupnjom istoga. Privatizacijom, uspostavljanjem vlasništva nad vlastitim tijelom, mogućnošću razdvajanja sebe od svojih dijelova, pojedinac više nije cijelina kao što ni žena koja ne prodaje vlastito tijelo, vlastitu maternicu, nije cijela i nema jednaka prava poput žene koja to radi, što autoricu dovodi do zaključka da je razdijeljena žena autonomna, autonomnija i cijelija od nerazdijeljene, u čemu se ogleda paradoksalni komodifikacijski učinak reproduktivnih tehnologija (Mies, Shiva, 2014, From the Individual to the Dividual - From the individual to the dividual, para. 2).

Mies i Shiva, vidjeli smo, ukazuju na tvrdokornost neoliberalnog, patrijarhalnog sustava i širenje njihovih krakova u sve sfere, tako i u sferu reprodukcije i tjelesne autonomije, posebno autonomije ženskog tijela. Silovanje prirode i žene nasilnim razdvajanjem plodnog, trudnog tijela od ploda i definiranjem fetalnih prava fetusa, reproduktivne tehnologije predstvaljaju prikrivenu eugeničku prijetnju društvu. U tom smislu, TUM ima jak potencijal za uništavanje raznolikosti ljudi odabirom određenih gena i eliminacijom drugih (kao i već razvijene reproduktivne tehnologije) uz poticanje uniformnosti i homogenosti što, prema autoricama, proizlazi iz rasističkog, seksističkog i eugeničkog povijesnog nasljeđa.

4.3. Cyberfeminizam

Donna Haraway *Kiborškim manifestom* (A Cyborg Manifesto) iz 1985-e godine oformljuje temelje na kojima čvrsne cyberfeminističke misao. Cyberfeminizam se javlja s 3. valom feminizma, pod utjecajem bujanja informacijsko-komunikacijskih tehnologija, posebno u tehnološki razvijenim zemljama, u 90-im godinama prošlog stoljeća (Milojević, 2011: 267). Prema Milojević, nove tehnologije, bilo informacijsko-komunikacijske, bilo reproduktivne ili treće, rješenje su za problem povijesnih stereotipa koji postoje u fizičkom svijetu i koji su oblikovali konvencionalne rodne identitete. Nove bi tehnologije trebale dovesti do rodne ravnopravnost, kao i do rodne neutralnosti i/ili „egalitarizma rodne višestrukosti“ (Milojević, 2011: 271).

Dakle, Haraway kritizira feminizme drugog vala, zamjera im parcijalnost u promišljanju ženskog problema i zagovara mogućnost jedinstva žena putem tehnologija, prvenstveno informacijskih, koje stoje na raspolaganju ženama sjevernijeg, zapadnijeg svijeta više nego ženama iz zemalja Trećeg svijeta. Haraway slijedi Firestone i feministkinje koje zagovaraju bezrodno, androgino društvo i svijet, „...koji je možda svijet bez geneze, no isto možda i svijet bez kraja“ (Haraway, 1991, An ironic dream of a common language for women in the integrated circuit, para. 4) – tehnologija je izbor, a pristup korištenju tog izbora za cyberfeministkinje trebao bi biti ono što nas ujedinjava. Tehnologija umjetnih maternica za Haraway je oličenje integracije biološke geneze i tehnologije, svojevrsna naprava koja služi prokreaciji u društvu koje ne poznaje konstruirane društvene zadaće i uloge proizašle iz identiteta i roda. Mehanička naprava ovdje je, za razliku od ranije spomenutih feminističkih pogleda na tehnologije, viđena spasonosnom za društvo nejednakosti i mržnje. Postavlja se pitanje je li prihvaćanje produkta *očeva destrukcije* moguće rješenje za probleme koje razdijeljeni identiteti nose u različitim kontestualnim implikacijama i zahtjevima – prema Haraway, jest.

Haraway prikazuje prijelaz iz tradicionalnih, hijerarhijskih dominacija u “strašne nove mreže” koje naziva *informatikama dominacije* (the informatics of domination). Između ostalih prijelaza, Haraway navodi prijelaz reprodukcije u replikaciju, kao i prijelaz iz organske specijalizacije spolne uloge u optimalnu genetičku strategiju (Haraway, 1991, The

Informatics of Domination). Reprodukcija biološkim putem postaje, kao što je do sad vidljivo, replikacija putem reproduktivnih tehnologija kojima je potreban nov način djelovanja. Ako i kad žene i muškarci, koji su (bili) potrebni za stvaranje novog života, prestanu biti potrebni na tradicionalan način, zasigurno će izgubiti dio identiteta kojeg su imali do razvoja tehnologija alternativne reprodukcije, ili riječima Haraway replikacije. Gubitkom identitetskih obilježja dolazi do potrebe za stjecanjem novih, za promjenom starih obrazaca razmišljanja, tumačenja svijeta i događaja, stavova i vrijednosti. Ako tehnologiju umjetnih maternica smatramo potencijalnim izvorom promjena u međuljudskim odnosima, neupitan je i njen odraz na rodne, socijalno konstruirane razlike.

Nadalje, Haraway piše: "…kontrolne strategije primjenjene na ženske kapacitete rađanja novog ljudskog bića bit će razvijene u jezicima populacijske kontrole i maksimizacije dostizanja ciljeva za individualne donositelje odluka" (Haraway, 1991, The Informatics of Domination, para. 4). Populacijska je kontrola, prema Haraway, proizašla iz eugenike, a odavno je vidljiva i u miješanju određenih institucija u kreiranje i preoblikovanje ženskih reporduktivnih prava. Crkva i crkveni stavovi o, na primjer, ženinom pravu na izbor, odnosno pravu na dostupnu uslugu pobačaja, su odličan primjer za spomenuto. Borba protiv ove vrste populacijske kontrole aktualna je dugo vremena, a značajno je eskalirala i u Poljskoj u prvoj polovici ove godine zbog napora državnih i religijskih institucija u ograničenju, pa i u ukidanju mogućnosti pobačaja, osim u slučajevima ekstremne životne ugroženosti žena nastale trudnoćom – isti napori vidljivi su i u Turskoj, kao i u SAD-u[20].

Prema utemeljiteljici cyberfeminizma, TUM bi trebala biti dostupna svim ljudima, neovisno o njihovim rodnim, identitetskim obilježjima, što će dovesti do djelomičnog, ako ne i do potpunog, ujedinjavanja različitih ljudi u jednakim mogućnostima i pravima na izbor. S obzirom na ukorijenjenost kapitalističkih, eugeničkih, rasističkih i seksističkih ideja u ideologije pod kojima se najčešće razvijaju reproduktivne tehnologije, veliki se napori trebaju uložiti u pravedno i nepristrano upoznavanje društva s tehnologijama u

[20] Izvor: UN experts condemn Texas abortion law as sex discrimination 'at its worst'. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2021/sep/07/un-experts-condemn-texas-anti-abortion-law (08.09.2021.)

razvoju. Politike koje će se donositi u budućnosti moraju biti donešene pod uvjetom inkluzivnosti, no provođenje takvih praksi zahtjevat će modificiranje društvenih vrijednosti koje su kontekstualno ovisne, što ulazi u opseg teških, zahtjevnih i vjerojatno nasilnih napora. Informacijsko-komunikacijske tehnologije alat su koji bi uistinu mogao poslužiti stvaranju nepristranih politika i donošenju odluka o reproduktivnim tehnologijama, no činjenica je da velik dio svjetske populacije nema pristup internet, kao što nema pristup tehnologijama potrebnima za umrežavanje[21], što znači da će veliki dio svjetske populacije vjerojatno ostati neinformiran, dođe li do aktualizacije korištenja TUM. Potrebno je uložiti napore u što efikasnije kraćenje trajanja potencijalne neinformiranosti.

[21] Izvor: Statistics. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx (18.08.2021.)

5. Istraživanje studentskih stavova o TUM

5.1. Ciljevi i hipoteze

Prethodna su poglavlja naglasila stavove određenih feminističkih teorija vezane uz reproduktivne tehnologije. Kao što smo vidjeli, većina spomenutih feministkinja reproduktivne tehnologije smatra još jednim načinom opresije žena, no dio teoretičarki u njima vidi čimbenik olakšavanja ženskih problema, potlačenog položaja i ograničenih prava. Komodifikcija tijela i tehnologizacija gestacijskog procesa bude važna etička i moralna pitanja, a isto je tako važno provjeriti što o ovim procesima misli društvo.
S obzirom na spomenute trendove u razvoju umjetnih maternica, odnosno umjetne placente, provedeno je istraživanje o studentskim stavovima vezanima uz ovu tehnologiju. Studentska je populacija Sveučilišta u Zagrebu, kao dio hrvatske studentske populacije, odabrana zbog pretpostavke njene ažurnije informiranosti o tehnologijama, u odnosu na ukupnu populaciju. Istraživanjem smo htjeli provjeriti povezanost razine akademskog obrazovanja i stavova o TUM. Smatramo da viša razina obazovanja dovodi do veće otvorenosti prema tehnologijama u razvoju, stoga prva istraživačka hipoteza glasi:

H1: Studentice i studenti preddiplomskih studija imaju negativnije stavove prema tehnologiji umjetnih maternica od studentica i studenata viših razina studija.

Istraživanjem smo također htjeli provjeriti povezanost religijske pripadnosti sa stavovima. Pretpostavljamo da osobe, koje pripadaju monoteističkim religijama (poput katoličanstva, judaizma, islama) njeguju vrijednosti biološkog začeća, kao i prirodnog načina rođenja djeteta u kojima žena kao majka ima glavnu ulogu, sukladno patrijarhalnim načelima. Patrijarhalne vrijednosti dominiraju ovim religijama zbog činjenice da su iste nastale zahvaljujući prvenstveno muškim prorocima, apostolima, propovjednicima, zato sljedeća hipoteza glasi:

H2: Studentice i studenti koji ne pripadaju monoteističkim religijama imaju pozitivniji stav prema tehnologiji umjetnih maternica od studentica i studenata koji pripadaju monoteističkim religijama.

Nadalje, istraživanjem smo htjeli provjeriti postoji li razlika u stavovima prema umjetnim maternicama između studentica i studenata. Pretpostavili smo da će se biološki spol vjerojatno podudarati s rodnim identitetom ispitanih, odnosno da će osobe ženskog spola označiti svoj rodni identitet ženskim; ista je pretpostavka vrijedila i za osobe muškog spola. Uzmemo li u obzir iskustva koja osobe ženskog spola doživljavaju tijekom života, zahvaljujući spolnim organima putem kojih žene često proživljavaju određene fizičke teškoće (poput neredovitog i nerijetko bolnog ciklusa, bolova tijekom poroda, ponekad i tijekom trudnoće, bolnih iskustava tijekom pobačaja, bilo induciranih ili spontanih…), vjerojatnije je očekivati pozitivan stav studentica prema tehnologiji koja bi ih oslobodila potencijalno neugodnih, rizičnih i traumatičnih iskustava proizašlih iz trudnoće ili invazivnih zahvata u svrhu njene kontrole i održavanja[22]. Vođeni ovim pretpostavkama, oblikovali smo i treću hipotezu:

H3: Studentice imaju pozitivniji stav prema tehnologiji umjetnih maternica od studenata.

Studentska populacija Sveučilišta u Zagrebu istraživana je i zbog činjenice da Zagreb, kao glavni grad Hrvatske s mnoštvom različitih fakultetskih usmjerenja, privlači velik broj studentica i studenata, koji nisu nužno rođeni u Zagrebu ili Zagrebačkoj županiji, već dolaze i iz ostalih regija i županija Hrvatske; to znači da možemo očekivati više varijacija u stavovima. Prigodni uzorak studentica i studenata prikupljen je anketnim upitnikom do kojeg su ispitani dolazili putem objave u Facebook grupama; dio uzorka prikupljen je metodom snježne grude.

[22] Vidi: Denny, E. (1994). *Liberation or oppression? Radical feminism and in vitro fertilisation*. Sociology of Health & Illness, 16(1): 62-80. doi: https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep11347010 (04.05.2021.)

5.2. Metodologija

Istraživanje je provedeno po uzoru na pilot-istraživanje Fride Simonstein i Michala Mashiach–Eizenberga (*The Artificial Womb: A Pilot Study Considering People's Views on the Artificial Womb and Ectogenesis in Israel*), objavljenog 2009-e godine. Sljedeći dio rada naglasit će metodološke sličnosti i razlike izraelskog i našeg istraživanja.

5.2.1. Metoda prikupljanja podataka

Simonstein i Mashiach-Eizenberg svoje su istraživanje proveli na uzorku od 216 osoba starijih od 21 godine u Izraelu. Izraelsko je istraživanje prikupljalo podatke putem fizičkog anketnog upitnika, dok su naši podaci prikupljeni anketnim upitnikom kreiranim u *Google Obrascima* (Google Forms). Naš je upitnik bio distribuiran društvenim mrežama u razdoblju od ožujka do srpnja 2021-e godine. Društvena mreža putem koje je poveznica na upitnik bila najviše distribuirana jest Facebook. Poveznica je dijeljena u grupama čije članove čini velik broj osoba koje pripadaju ciljanoj populaciji našeg istraživanja, odnosno koje studiraju na Sveučilištu u Zagrebu. Tematski, imamo nekoliko grupa u kojima je objavljen poziv na sudjelovanje u istraživanju; grupe koje okupljaju studentsku populaciju Hrvatske (Studenti RH, Tražim – Nudim – STUDENTSKI POSLOVI); grupe koje okupljaju studentice i studente koji borave u studentskim domovima u Zagrebu (Šara – Studentski dom dr. Ante Starčević, ekipa s CVJETNOG, Studentski dom "Stjepan Radic" – "Sava", SD Lašćina); grupe u kojima prevladavaju studentice i studenti određenih studijskih usmjerenja (Sociologija FFZG; Informacijske znanosti 2019/2020 FFZG; MEF ZG generacija 2020./2021.; Pravo ZG – BRUCOŠI 2019./20.; Pravni fakultet Zagreb – 3. godina 2020./2021.; Filozofija 2015./2016. FFZg; Građevinski fakultet Zagreb. 2018./2019.; Brucoši FER-a 2018./2019.; Brucoši prava (2018./2019.); Brucoši FSB-a 2020/2021; Brucoši 2018/2019 Fakultet strojarstva i brodogradnje Zagreb; Brucoši FER-a 2016./2017.; FFZG Kroatistika 2017./2018.; Pravni fakultet Zagreb – 2. godina 2020./2021.; FBF – Farmacija i medicinska biokemija 2018./2019.; Povijest umjetnosti FFZG 2019./2020.; Informacijske znanosti (Diplomski) 2019./2020.; FKIT brucoši

2019./2020.; FFZG – Filozofija (sve godine); EFZG – Brucoši 2020./2021.; GFZG brucoši 2017./18.; Antropologija FFZG). Dio je uzorka skupljen dijeljenjem poveznice putem Instragrama.

Objava kojom su ispitani pozivani na ispunjavanje upitnika, osim poveznice, sačinjena je bila i od pozivnog teksta koji je ispitane upoznao s tematskom cijelinom upitnika i koji ih je upozorio na nužnost studiranja na Sveučilištu u Zagrebu. Po otvaranju upitnika, ispitanima je prikazan uvodni tekst koji je preuzeo ulogu informiranog pristanka te je ponudio informacije o autorici upitnika, o svrsi i izgledu upitnika, anonimnosti pri sudjelovanju u istraživanju i predviđenom vremenu za ispunjavanje upitnika, kao i o dopusnici Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pri kraju uvodnog teksta ispitanici su bili obavješteni da odabirom tipke „Dalje“ potvrđuju da su pročitali tekst, da su upoznati sa svrhom upitnika i da pristaju sudjelovati u istraživanju.

5.2.2. Opis istraživačkog instrumenta

Prvi dio upitnika sačinjen je od pitanja koja su mjerila sociodemografske karakteristike ispitanih. Prvo je od njih filtrirajuće pitanje čija je uloga bila odvojiti osobe koje studiraju na Sveučilištu u Zagrebu od ostalih koji su automatski prebačeni na sam kraj upitnika, odnosno na završnu zahvalu za sudjelovanje u istraživanju. Sljedeće pitanje mjeri životnu starost ispitanih, nudeći četiri kategorije dobnih skupina od kojih je bilo moguće odabrati samo jednu: 21 godina ili manje; 22-25; 26-29; 30 godina i više. U istraživanju iz 2009-e ispitani su, prema životnoj dobi, bili smješteni u kategorije: 21-30; 31-50 i 51 i starije.

Istraživanje iz 2009-e od ispitanih je tražilo da odrede razinu obrazovanja putem kategorija: srednja škola; neakademsko stručno usavršavanje; akademsko obrazovanje (*High school, Nonacademic professional training, Academic*). U našem su istraživanju ispitani morali odrediti razinu studija: preddiplomski; diplomski; poslijediplomski studij. Upitnik je tražio informacije o usmjerenju studija, a bilo je moguće odabrati jedan odgovor

koji se odnosio na znanstveno umjetničko područje kojem pripada fakultet na kojem pojedina osoba studira. Bilo je ponuđeno devet opcija: prirodne znanosti; tehničke znanosti; biomedicina i zdravstvo; biotehničke znanosti; društvene znanosti; humanističke znanosti; umjetničko područje; interdisciplinarna područja znanosti; interdisciplinarna područja umjetnosti.

Simonstein i Mashiach-Eizenberg od ispitanih su tražili da odrede jesu li muškog ili ženskog roda (*Gender*), dok je naše istraživanje inicijalno razlikovalo biološki spol i rodni identitet[23], stoga je tražilo određenje biološkog spola među ponuđenim kategorijama: ženski spol; muški spol; interspolna osoba; kategorija Ostalo koja je nudila slobono izražavanje u odnosu na česticu – ni jedna osoba nije se izrazila interspolnom. Čestica „rodni identitet" nudila je kategorije: žena; muškarac; transrodna osoba; nebinarni rodni identitet; rodno se ne identificiram; kategorija Ostalo, kao i kod prethodne čestice. Simonstein i Mashiach-Eizenberg mjerili su religijsko opredjeljenje i stupanj religioznosti ispitanih, a naše je istraživanje tražilo određenje vjerosipovijesti – ta je čestica također imala ponuđenu otvorenu kategoriju Ostalo, uz katoličanstvo, pravoslavlje, protestantizam, islam, judaizam, agnosticizam i ateizam.

Izraelsko istraživanje provjeravalo je bračni status ispitanih putem kategorija slobodna/slobodan; udana/oženjen; razvedena/razveden ili udovica/udovac (*Single, Married, Divorced or widower*). S obzirom da smo istraživanje ograničili na studentsku populaciju, mjerili smo ljubavni status ispitanih uzmajući u obzir činjenicu da većina studentske populacije nije u braku. Stoga je ljubavni status mjeren putem četiri kategorije: u braku sam; u vezi sam, ali ne živimo zajedno; živim s partnerom/icom, ali nismo u braku; nisam u vezi. Izraelsko je istraživanje tražilo da ispitani odrede broj djece prema kategorijama 0; 1-3; 4 i više, a naše je istraživanje mjerilo roditeljstvo putem triju čestica. Prva je mjerila imaju li ispitani trenutno djece (kategorije da i ne), a sljedeće dvije su, sukladno odgovoru na prvu, mjerile planiraju li ispitani imati djece, odnosno planiraju li imati još djece – ponuđene kategorije u obje čestice su bile: da, ne i ne znam.

[23] Vidi: Milković, M., Štambul, M. (2019). *Kako pristupiti mjerenju seksualne orijentacije, spolnog i rodnog identiteta? Preporuke za istraživanja o temama koje se odnose na LGBTIQ osobe*. Revija za sociologiju, 49(2): 283–304.

Drugi se dio našeg upitnika odnosio na procjenu vlastite informiranosti o konceptu i razvoju uređaja koji se koriste u neonatalnoj intenzivnoj njezi te na procjenu informiranosti o tehnologiji umjetnih maternica. Ispitani su vlastitu informiranost mogli odrediti jednom od četiri kategorije: Ne, nikad nisam čuo/la za to; Čuo/la sam, ali ne znam ništa o tome; Znam malo o tome; Znam puno o tome.

Trećem je dijelu upitnika prethodio tekst u kojem se ispitanima ukratko objasnilo na što se točno odnosi termini „tehnologija umjetnih maternica[24]“ i „osoba[25]“. Isti je tekst dao uputu za ispunjavanje ostatka upitnika odabirom jedne od 5 ponuđenih opcija slaganja s tvrdnjama.

U istraživanju iz 2009-e, stavovi ispitanih o tehnologiji umjetnih maternica mjereni su putem 12 tvrdnji na skali Likertova tipa koja je nudila pet stupnjeva slaganja s tvrdnjama, gdje je ocjena 1 značila da se ispitani snažno ne slažu (strongly disagree) s tvrdnjom, a 5 je predstavljala snažno slaganje (strongly agree). Naše je istraživanje također imalo 12 tvrdnji i ispitane su osobe trebale procijeniti vlastito slaganje s njima (1 = potpuno se ne slažem, 2 = ne slažem se, 3 = niti jedno, niti drugo, 4= slažem se, 5 = potpuno se slažem). Istraživanje iz 2009-e imalo je pola pozitivnih i pola negativnih izjava o doživljaju TUM, dok je naše istaživanje pobudilo 3 negativne i 9 pozitivnih izjava. Od 12 tvrdnji, naše je istraživanje preuzelo 4 tvrdnje u izvornom obliku: „Razvoj fetusa u umjetnoj maternici je protivan ljudskoj prirodi” (*The development of a fetus in AW is against human nature*), “Razvoj fetusa u umjetnoj maternici je protivan ljudskom dostojanstvu” (*The development of a fetus in AW is against human dignity*), “Koristio/la bih umjetnu maternicu za izbjegavanje svoje ili partneričine trudnoće“ (*I would use the AW (for myself or for my partner) to avoid a pregnancy*), “Koristio/la bih umjetnu maternicu za spašavanje života svog ugroženog fetusa“ (*I would use the AW to save my fetus if it is danger*). Tvrdnja “Ženama bi izbor korištenja maternice trebao biti ponuđen” u izraelskom je istraživanju bila negativna (*Women should not be allowed to have the choice of using the AW),* dok je tvrdnja “Važno je razviti umjetne maternice za olakšanje ženskih zadaća u društvenom, ekonomskom,

[24] Potencijalna tehnološka naprava pomoću koje je moguće cijeli gestacijski proces (od začeća do poroda) održati urednim, bez neposrednog utjecaja trudnoće na psiho-fizičko stanje osobe.
[25] Termin se odnosi na ljudske jedinke, neovisno o njihovim spolnim i rodnim obilježjima/opredjeljenjima.

privatnom i političkom životu“ u izraelskom istraživanju općenitije uokvirila pitanje ženskih zadaća (*It is important to develop the AW to ease women's tasks in society*).

Dvije su tvrdnje u izraelskom istraživanju, zbog fokusa na doživljaj umjetnih maternica u odnosu na ženske uloge, spominjale "ženu" kao subjekt u korištenu umjetnih maternica. Riječ "žena" u našem je istraživanju zamijenjena riječju "osoba" – iako ovakva zamjena može probuditi negativne konotacije vezane uz odnos prema ženskom pitaju i prema validnosti žene kao Subjekta u razmatranju reproduktivnih zadaća, pretpostavljeno je da je riječ "osoba" vrijednosno neutralnija od riječi "žena", posebno kad su s istom u doticaju osobe različitih vrijednosnih aparata. Ovom se zamjenom nije željelo umanjiti na značaju ženskih reproduktivnih pitanja, poteškoća, problema i autonomije! Promjenjene tvrdnje glase: "Razvoj umjetnih maternica važan je za pomoć osobama bez maternice" *(It is important to develop the AW for women who do not have a womb*), "Važno je razviti umjetne maternice kako bi osobe mogle birati način na koji će dobiti djecu" (*It is important to develop the AW to enable women to choose how to have children*). Tvrdnja "Važno je razviti tehnologiju umjetnih maternica u svrhu poboljšanja medicinski potpomognutih oplodnji" u izraelskom je istraživanju glasila „It is important to develop the AW for research to improve IVF effectiveness". "Važno je razviti tehnologiju umjetnih maternica u svrhu uklanjanja mogućnosti patološkog stanja uzrokovanog trudnoćom" odnosila se na doživljaj TUM kao tehnologije koja sprječava razvoj određenih poremećaja pod utjecajem trudnoće, poput gestacijskog dijabetesa, povišenog krvnog tlaka, vanmaternične trudnoće, trudnoćom potaknutih autoimunih bolesti...

Preostale dvije tvrdnje iz našeg istraživanja "Tehnologija umjetnih maternica pozitivno će utjecati na uključenost roditelja u odgoj djece" i „Tehnologija umjetnih maternica neće koristiti ublažavanju jaza između tradicionalno podijeljenih uloga muškaraca i žena" direktnije su mjerile stavove ispitanih o mogućem utjecaju TUM-a na rodne odnose u društvu vezane uz obitelj i roditeljstvo.

5.2.3. Opis uzorka

Analiziran je 261 odgovor, od kojih većinu čine odgovori osoba ženskog spola (56,7%) i rodnog identiteta (54,8%), kao i osoba od 22 do 25 godina životne dobi (55,2%). Najzastupljeniji su odgovori studentica i studenata društvenih (28,7%), tehničkih (23.8%) i humanističkih (17,2%) znanosti, a najdominantnija razina studija ispitanih jest preddiplomska (52,5%) (Tablica 1a).

Tablica 1a. Sociodemografske karakteristike ispitanih

	N	**Valjani %-tak**
Dobna skupina		
21 godina ili manje	96	36,78
22-25 godina	114	55,17
26-29 godina	17	6,51
30 godina i više	4	1,53
Znanstveno/umjetničko područje studiranja		
prirodne znanosti	33	12,64
tehničke znanosti	62	23,76
biomedicina i zdravstvo	25	9,58
biotehničke znanosti	11	4,22
društvene znanosti	75	28,74
humanističke znanosti	45	17,24
umjetničko područje	3	1,15
interdisciplinarna područja znanosti	7	2,68
interdisciplinarna područja umjetnosti	0	0
Razina studija		
Preddiplomski	137	52,49
Diplomski	121	46,36
Poslijediplomski	3	1,15
Biološki spol		
Ženski	148	56,71
Muški	111	42,53
interspolna osoba	0	0
Ostalo	2	0,77
Rodni identitet		
Žena	143	54,79
Muškarac	105	40,23
transrodna osoba	2	0,77
nebinarni rodni identitet	4	1,53
rodno se ne identificiram	3	1,15
Ostalo	4	1,53

U uzorku su najzastupljenije osobe katoličke vjeroispovijesti (44,8%), slijede ih ateizam (29,5%) i agnosticizam (18%). 125 ispitanih nije u ljubavnoj vezi, dok ih je u vezi 49,8% . Od ukupnog broja ispitanih, samo su 3 osobe roditelji, a 150 ih planira imati djecu/još djece (Tablica 1b).

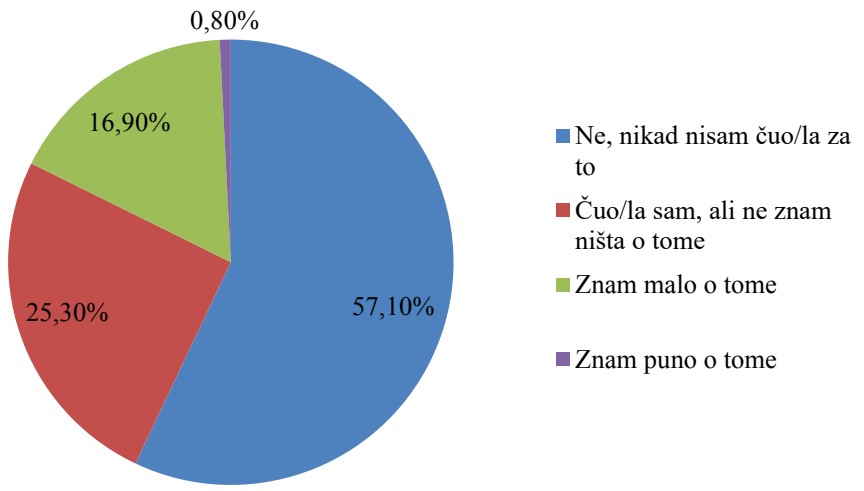
Tablica 1b. Sociodemografske karakteristike ispitanih

		N	**Valjani %-tak**
Vjeroispovijest			
Katoličanstvo		117	44,83
Pravoslavlje		2	0,77
Protestantizm		2	0,77
Islam		2	0,77
Judaizam		0	0
Agnosticizam		47	18,01
Ateizam		77	29,50
Ostalo		14	5,36
Ljubavni status			
u braku sam		6	2,29
u vezi sam, ali ne živimo zajedno		108	41,38
živim s partnerom/icom, ali nismo u braku		22	8,43
nisam u vezi		125	47,89
Djeca			
da*		3	1,15
ne**		258	98,85
Planiram imati djecu**	Missing = 3 (1.15%)		
Da		149	57,75
Ne		36	13,95
ne znam		73	28,29
Planiram imati još djece*	Missing = 258 (98.85%)		
Da		1	33,33
Ne		2	66,67
ne znam		0	0

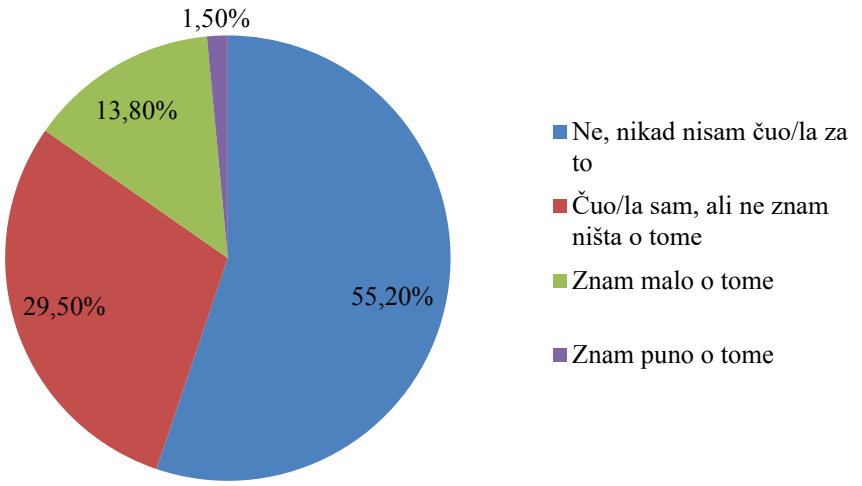
5.3. Rezultati istraživanja

5.3.1. Informiranost o konceptima/razvoju reproduktivnih tehnologija

Za koncepte i razvoje uređaja koji se koriste u neonatalnoj intenzivnoj njezi nije čulo više od 50% ispitanih (Slika 1.), kao ni za tehnologiju umjetnih maternica (Slika 2.), a tek mali broj ispitanih zna puno o oba koncepta (2 osobe znaju puno o tehnologijama neonatalne intenzivne skrbi, a 4 ih zna puno o umjetnim maternicama).

Slika 1. Informiranost studentica i studenata o konceptima/razvoju uređaja koji se koriste/će se koristiti u intenzivnoj neonatalnoj skrbi

Slika 2. Informiranost studentica i studenata o konceptu/razvoju tehnologije umjetnih maternica

5.3.2. Stavovi o tehnologiji umjetnih maternica

Tablica 2 pokazuje nam razine slaganja ispitanih s pojedinom tvrdnjom. Prema tome, 44,1% ispitanih nije sigurno hoće li TUM pozitivno utjecati na uključenost roditelja u odgoj djece, a većina ispitanih ne smatra da je razvoj TUM protivan ljudskoj prirodi i dostojanstvu. Isto tako, veći dio ispitanih smatra važnim razviti TUM u svrhu spriječavanja patološkog stanja uzrokovanog trudnoćom (61%) i u svrhu poboljšanja medicinski potpomognutih oplodnji (69,3%). Većina ispitanih se slaže s tim da je razvoj TUM važan za pomoć osobama bez maternice (76,6%) i da bi ženama korištenje TUM trebalo biti ponuđeno kao izbor (64%). 33,3% ispitanih se ne slaže s tvrdnjom da je važno razviti TUM kako bi ženske zadaće bile olakšane dok se 33,7% ispitanih ne slaže s razvojem TUM u svrhu alternativnog načina dobivanja djece. 55,1% ispitanih ne bi koristilo TUM za izbjegavanje svoje ili partneričine trudnoće, no 77,4% ispitanih koristilo bi je u svrhu spašavanja ugroženog fetusa. Konačno, 41% ispitanih smatra da TUM neće koristiti smanjivanju rodno uvjetovanih razlika između žena i muškaraca.

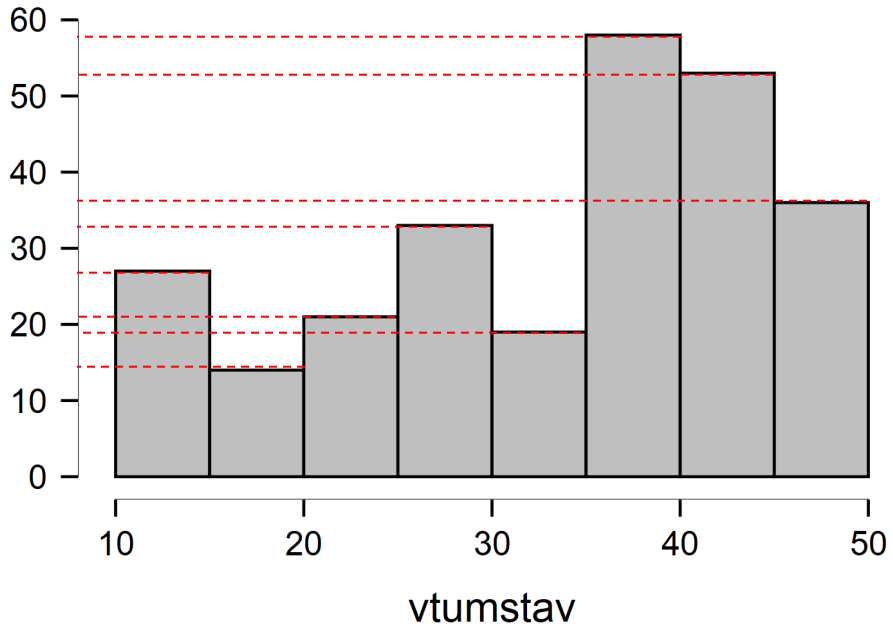
Tablica 2. Stavovi prema tehnologiji umjetnih maternica (*N*=261)

Čestice	Postoci odgovora (%) U potpunosti se ne slažem	Ne slažem se	Niti jedno, niti drugo	Slažem se	U potpunosti se slažem	Prosjek	sd
Tehnologija umjetnih maternica pozitivno će utjecati na uključenost roditelja u odgoj djece.	17,2	15,7	44,1	12,6	10,3	2,831	1,168
Razvoj fetusa u umjetnoj maternici je protivan ljudskoj prirodi.	24,5	23,4	13,4	15,7	23	2,893	1,513
Razvoj fetusa u umjetnoj maternici je protivan ljudskom dostojanstvu.	47,9	18,8	13,4	7,3	12,6	2,180	1,420
Važno je razviti tehnologiju umjetnih maternica u svrhu uklanjanja mogućnosti patološkog stanja uzrokovanog trudnoćom.	11,5	7,3	20,3	26,1	34,9	3,655	1,329
Važno je razviti tehnologiju umjetnih maternica u svrhu poboljšanja medicinski potpomognutih oplodnji.	13	5,7	11,9	26,8	42,5	3,810	1,383
Razvoj umjetnih maternica važan je za pomoć osobama bez maternice.	11,9	2,7	8,8	17,6	59	4,092	1,361
Ženama bi izbor korištenja umjetnih maternica trebao biti ponuđen.	14,2	7,3	14,6	20,3	43,7	3,720	1,142
Važno je razviti umjetne maternice za olakšanje ženskih zadaća u društvenom, ekonomskom, privatnom i političkom životu.	22,2	11,1	17,6	20,3	28,7	3,222	1,521
Važno je razviti umjetne maternice kako bi osobe mogle birati način na koji će dobiti djecu.	24,5	9,2	19,5	17,6	29,1	3,175	1,547
Koristio_la bih umjetnu maternicu za izbjegavanje svoje ili partneričine trudnoće.	42,5	12,6	17,2	12,3	15,3	2,425	1,507
Koristio_la bih umjetnu maternicu za spašavanje života svog ugroženog fetusa.	8	3,4	11,1	15,3	62,1	4,199	1,249
Tehnologija umjetnih maternica neće koristiti ublažavanju jaza između tradicionalno podijeljenih uloga muškaraca i žena.	13,4	18	27,6	15,3	25,7	3,218	1,362

Nakon analize glavnih komponenti, primjerenog rekodiranja varijabli te procjene i analize pouzdanosti skale, konstruirana je aditivna varijabla koja predstavlja stav o tehnologiji umjetnih maternica – ona je sačinjena od 10 čestica[26], odnosno tvrdnji čiji Cronbachov koeficijent interne konzistentnosti iznosi $\alpha = 0{,}928$ (95%-tni interval pouzdanosti: 0,914 – 0,940) što ukazuje na vrlo dobru pouzdanost ove skale. Distribucija stavova o TUM je desno asimetrična (Skewness = -0,625, standardna pogreška = 0,151) –

[26] Izbačene su tvrdnje „Koristio_la bih umjetnu maternicu za spašavanje života svog ugroženog fetusa“ i „Tehnologija umjetnih maternica neće koristiti ublažavanju jaza između tradicionalno podijeljenih uloga muškaraca i žena“

rezultati se gomilaju iznad sredine raspona varijacija. Test normalnosti distribucije (radi se o kvantitativnoj varijabli, pa je proveden Saphiro-Wilk test), iznosi 0,930, te s p-vrijednošću manjom od 5% rizika zaključujemo da distribucija stavova o umjetnim maternicama u populaciji studenata statistički značajno odstupa od normalne (Slika 3). Dakle, vjerojatnije je da su stavovi studentske populacije Sveučilišta u Zagrebu, prema razvoju i korištenju tehnologije umjetnih maternica, pozitivni.

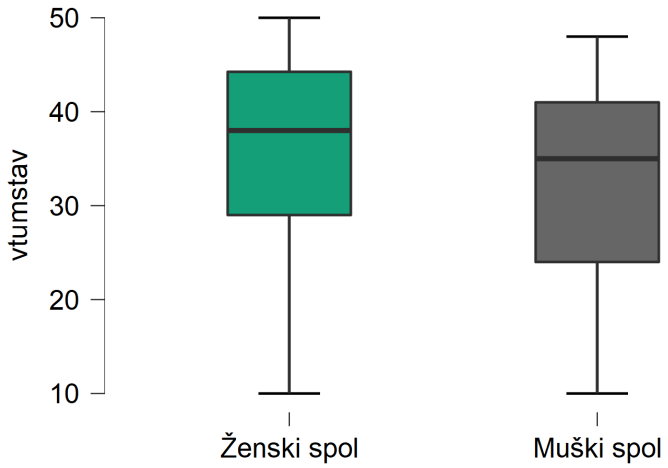

Slika 3. Prikaz distribucije stavova studentske populacije Sveučilišta u Zagrebu (*N*=261)

5.3.3. Testiranje hipoteza

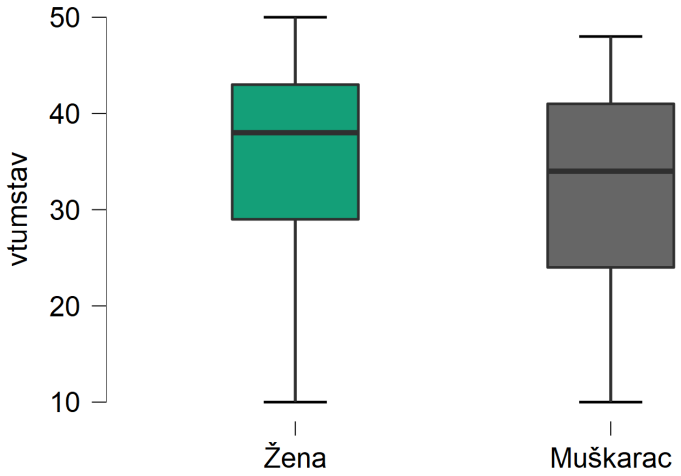
Analiza podataka o razini studija ispitanih zahtjevala je isključivanje podataka – samo je troje ispitanih upisano na poslijediplomske studije, pa se daljnje testiranje provodilo na dvije grupe. Korišten je neparametrijski Mann-Whitneyev U test čiji rezultati nisu ukazali na statistički značajnu razliku u studentskoj populaciji u stavovima prema TUM između studententica/studenata preddiplomskih i diplomskih studija, uz rizik od 5% (W = 8304,000; p = 0,980; r_B = 0,002), čime je odbačena hipoteza H1: Studentice i studenti preddiplomskih studija imaju negativnije stavove prema tehnologiji umjetnih maternica od studentica i studenata viših razina studija.

Varijabla „biološki spol dodijeljen pri rođenju“ također je reducirana na 2 kategorije, odnosno, na ženski i muški spol – nije bilo izmjerenih rezultata u kategoriji „interspolna osoba“, a pod kategorijom „ostalo“ izmjerena su dva rezultata koji u ovoj analizi nisu uzimani u obzir. Mann-Whitneyev U test pokazao je da, uz 5% rizika, postoji statistički značajna razlika u satvovima prema TUM s obzirom na spol (W = 9933,500; p = 0,004; r_B = 0,209), pri čemu studentice, odnosno osobe ženskog spola, imaju pozitivniji stav (Mdn = 38; $Q_1 – Q_3$: 29 – 44,25) prema TUM od studenata, tj. osoba muškog spola (Mdn = 35; $Q_1 – Q_3$: 24 – 41) (Slika 4).

Slika 4. Distribucija stavova prema biološkom spolu

Također, najviše se ispitanih smjestilo u kategorije ženskog i muškog rodnog identiteta, stoga je ponovo proveden Mann-Whitneyev U test koji je pokazao kako se stavovi o TUM statistički značajno razlikuju (W = 9060,000; p = 0,005; r_B = 0,207), odnosno da osobe ženskog roda imaju pozitivniji stav prema TUM (Mdn = 38; $Q_1 – Q_3$: 29 – 43) od osoba muškog roda (Mdn = 34; $Q_1 – Q_3$: 24 – 41), što pokazuje Slika 5.

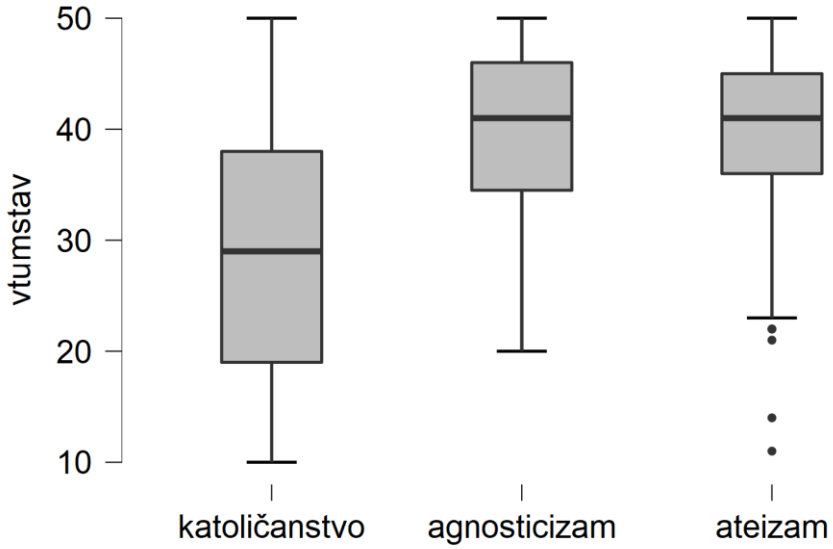

Slika 5. Distribucija stavova prema rodnom identitetu

Od 261 ispitane osobe, 259 ih pripada ženskom ili muškom spolu; od tog je broja 11 osoba pod rodnim identitetom označilo kategorije koje se razlikuju od označenog biološkog spola. Vidimo da poklapanje biološkog spola s rodnim identitetom visoko (95,75%). Konačno, možemo zaključiti da je potvrđena hipoteza H3: Studentice imaju pozitivniji stav prema tehnologiji umjetnih maternica od studenata.

Analiza odnosa vjeroispovjesti i stavova o TUM provedena je na kategorijama katoličanstva, agnosticizma i ateizma, Kruskal-Wallisovim neparametrijskim testom. Uz p-vrijednost manju od 0,001, rezultati ukazuju na postojanje statistički značajne razlike među studenticama i studentima katoličke vjeroispovijesti, onih koji priadaju ateizmu i agnosticimu, uz rizik od 5% ($\chi 2$ = 54,011; df = 2; p < 0,001); ostale su kategorije vjeroispovijesti isključene iz analize zbog malog broja prikupljenih podataka. Za usporedbu

grupa, korišteni su Mann-Whitneyevi U testovi s Bonferronijevom korekcijom za razinu statističke značajnosti od α = 0,017 (0,05/3). Studentice i studenti katoličke vjeroispovjesti imaju negativniji stav prema tehnologiji umjetnih maternica (*Mdn* = 29; $Q_1 – Q_3$: 19 – 38) od studentica i studenata koje/i se izražavaju agnosticima (*Mdn* = 41; $Q_1 – Q_3$: 34,5 – 46) (*W* = 1212,000; *p* < 0,001), kao i od studentica i studenata koje/i su ateisti (*Mdn* = 41; $Q_1 – Q_3$: 36 – 45) (*W* = 2070,500; *p* < 0,001). Između agnostika i ateista nema statistički značajne razlike u stavovima. Ovim je rezultatima potvrđena hipoteza H2: Studentice i studenti koji ne pripadaju monoteističkim religijama imaju pozitivniji stav prema tehnologiji umjetnih maternica od studentica i studenata koji pripadaju monoteističkim religijama.

Slika 6. Distribucija stavova prema vjeroispovijesti

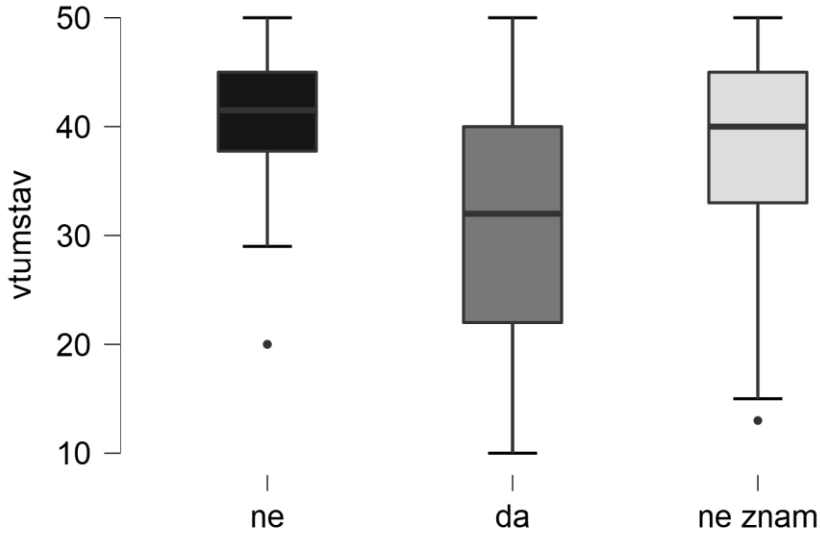
5.3.4. Razlike u stavovima o tehnologiji umjetnih maternica prema ostalim sociodemografskim karakteristikama

Analiza stavova o TUM, vezana uz životnu starost studenata, provedena je Mann-Whitneyevim U testom na dvije dobne skupine – podaci starijih od 25 godina isključeni su jer ih je malo zabilježeno (N = 21). Rezultati pokazuju kako u populaciji, između studentica/studenata mlađih od 22 godine i onih čija se životna dob kreće između 22 i 25 godina, nema statistički značajne razlike u stavovima prema TUM, uz rizik od 5% (W = 6380,000; p = 0,313; r_B = -0,077).

U čestici koja je mjerila ljubavni status ispitanih, ispitani su se morali smjestiti u jednu od kategorija: „u braku sam“ (N = 6), „u vezi sam, ali ne živimo zajedno“, „živim s partnerom/icom, ali nismo u braku“, „nisam u vezi“. Prije provođenja testiranja, varijabla je rekodirana u trihotomnu; podaci su zatim filtrirani od osoba koje su u braku, a ostatak ispitanih smješten je u dvije kategorije: ispitane/i koje/i su u vezi, bez obzira na to jesu li ili nisu u kohabitaciji i one/i koje/i nisu u vezi. Proveden je Mann-Whitneyev U test za nezavisne varijable čiji rezultati, uz 5% rizika, ukazuju na nepostojanje statistički značajne razlike u stavovima o TUM između studentica/studenata koje/i jesu i koje/i nisu u vezi.(W = 8479,000; p = 0,548; r_B = 0,044).

Vezano uz roditeljski status, od 261 ispitane osobe, samo 3 osobe imaju djecu, a od njih samo jedna osoba planira imati još djece, stoga su ovi podaci isključeni iz analize. Kruskall-Wallisovim neparamterijskim testom mjeren je odnos stavova ispitanih, koji nisu roditelji; ispitane/i su trebali izraziti žele li ili ne žele biti roditelji. Isto tako, ispitane/i koje/i nisu sigurne/i žele li biti roditelji odabrali su kategoriju „ne znam“. Rezultati testa pokazuju da se stav o TUM statistički značajno razlikuje između 3 grupe studentica i studenata – onih koje/i žele biti roditelji, koje/i ne žele i koje/i ne znaju žele li biti roditelji ($\chi 2$ = 34,837; df = 2; p < 0,001). Za usporedbu pojedinih grupa korišteni su Mann-Whitneyevi U testovi s Bonferronijevom korekcijom za razinu statističke značajnosti od α = 0,017 (0,05/3). Prva grupa, studentice i studenti koji planiraju imati djecu, ima negativniji stav prema tehnologiji umjetnih maternica (Mdn = 32; $Q_1 – Q_3$: 22 – 40) od studentica i studenata koje/i ne planiraju biti roditelji (Mdn = 41,5; $Q_1 – Q_3$: 37,75 – 45) (W = 4090,500; p < 0,001), kao i od treće grupe koja nije sigurna hoće li biti roditelji ili ne (Mdn = 40; Q_1 –

Q_3: 33 – 45) (W = 3471,500; p < 0,001). Između druge i treće grupe nema statistički značajne razlike u stavovima, a najpozitivnije stavove prema TUM imaju studentice i studenti koji ne žele biti roditelji.

Slika 7. Distribucija stavova o TUM vezana uz to žele li studentice i studenti biti roditelji

Od ispitanih se tražilo da odrede znanstveno-umjetničko područje kojem pripada fakultet na kojem studiraju. Od ponuđenih 9 kategorija, nije bilo zabilježenih podataka za interdisciplinarna područja umjetnosti, dok je za područja biomedicine i zdravstva, biotehničkih znanosti, umjetničko područje i interdisciplinarno područje znanosti zabilježeno manje od 30 odgovora, stoga su ta četiri područja isključena iz analize. Preostala četiri područja (prirodne, tehničke, društvene i humanističke znanosti) ispitana su u odnosu na pozitivnost i negativnost stavova prema TUM. Ponovo je proveden Kruskal-Wallisov neparametrijski test čija p-vrijednost (p = 0,218) pokazuje da se stavovi o TUM, između studentica i studenata prirodnih, tehničkih, društvenih i humanističkih znanosti, statistički značajno ne razlikuju uz rizik od 5%.

U uzorku je bio mali broj visoko informiranih osoba o konceptima/razvoju tehnologija intenzivne neonatalne skrbi i TUM, stoga su podaci visoko informiranih isključeni iz analize. Konačno nije zabilježena statistički značajna razlika u stavovima o TUM između studentica/studenata koji nisu informirani o tehnologijama intenzivne neonatalne skrbi, koji/e su samo čule/i za njih i koje/i znaju malo o njima, uz rizik od 5% (Kruskal-Wallisov $p = 0{,}057$). Isto tako, uz 5%-tni rizik, nema statistički značajne razlike u stavovima o TUM između studentica/studenata koji/e nisu čuli za TUM, koje/i su samo čule/i i koje/i znaju malo o njima (Kruskal-Wallisov $p = 0{,}105$).

6. Rasprava

Naše je istraživanje pokazalo da su studentice Sveučilišta u Zagrebu otvorenije po pitanju korištenja novih reproduktivnih tehnologija, da ne postoji razlika u stavovima među mlađim i starijim studenticama i studentima i da pozitivniji stav prevladava u skupini koja ne pripada monoteističkim religijama, odnosno katoličanstvu. Također, osim niske informiranosti o reproduktivim tehnologijama vezanim uz TUM, istraživanje je pokazalo kako studentice i studenti koje/i žele imati djecu u budućnosti imaju negativniji stav prema ovoj tehnologiji, za razliku od onih koje/i ne žele ili ne znaju žele li biti roditelji.

Pozitivniji stav studentica možemo protumačiti putem nekoliko povezanih faktora. Prvo, studentice su, u našem istraživanju, osobe čiji se biološki spol poklapa s rodnim identitetom. Osobe ženskog spola i bioloških obilježja u Hrvatskoj tradicionalno prihvaćaju uloge i zadatke koji su im dodijeljeni socijalizacijom i koji pripadaju osobama ženskog roda. Jedan od tih zadataka svakako je i uloga majke, zadaća začeća i rađanja biološkog djeteta. Iako istraživanja pokazuju kako sve manje građanki i građana Hrvatske smatra da je majčinstvo jedno od ključnih identitetskih čimbenika žena[27], pretpostavljamo da su žene

[27] Vidi: Aračić, P., Baloban, J., Nikodem, K. (2019). *Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine*. Bogoslovska smotra, 89(2): 331–353. URL: https://hrcak.srce.hr/223156 (22.09.2021.)

svjesnije rizika koje ostvarivanje tih uloga ponekad donosi, zahvaljujući učestalijem promoviranju ženskog zdravlja i mogućnosti razmjene iskustava vezanih uz majčinstvo putem internetskih stranica, foruma i društvenih mreža. Sukladno tome, nije pogrešno pretpostaviti da su studentice sve više informirane o rizicima trudnoće, koji dolaze u zdravstvenom, ekonomskom i poslovnom obliku. Struktura zdravstvene skrbi u Hrvatskoj u procesu je privatizacije, zahvaljujući utjecaju neoliberanih trendova i kretanja. Privatizacija državnih, javnih institucija pojačava svojevrsni elitizam putem zahtjeva i praksi koje traže povoljnu financijsku situaciju korisnica i korisnika. Vezano uz slučaj zdravstva i ginekološko-opstetricijske skrbi u Hrvatskoj, poznato je da se osobe ženskog spola suočavaju s relativno dugim čekanjem za dobivanje određenih preventivno-dijagnostičkih pregleda u sklopu javnozdravstvenih ginekoloških ordinacija. To je čekanje, uz nerijetku apatiju stručnih timova, poticaj na traženje pomoći i drugog mišljenja u privatnim poliklinikama čije se usluge plaćaju i do nekoliko stotina kuna po pregledu, a do pregleda se stiže u puno kraćem roku. Uzmemo li u obzir činjenicu da je stopa rizika od siromaštva u Hrvatskoj relativno visoka[28], možemo zaključiti da nisu sve žene u mogućnosti platiti privatne preglede i kontrole i da su prisiljene čekati tjednima i mjesecima ne bi li došle na red u preostalim javnozdravstvenim ustanovama. Potreba za redovitim kontorolama u održavanju biološke trudnoće, čije kvaliteta i efikasnost često rastu s količinom novca koju je osoba u mogućnosti izdvojiti, što možemo iščitati iz feminističkih teza o reproduktivnim tehnologijama, mogla bi biti jedan od faktora koji utječe na pozitivniji stav studentica prema TUM. Za korištenje TUM neće biti nužne redovne kontrole budućih majki u zdravstenim ustanovama, kao ni čekanja, ni zdravstveni rizici uzrokovani trudnoćom i porodom. Ekološke feministkinje govore o postojanju fetalnih prava koja su često stavljena iznad prava trudne žene; u bližoj će budućnosti biti vidljivo hoće li se ženska prava i potrebe poštovati jednako kao i fetalna prava ploda umetnutog u umjetnu maternicu. Plod u umjetnoj maternici neće biti direktno ovisan o ženskom tijelu, što se može prepoznati potencijalnim sredstvom za jednakim uvažavanjem ženskih zahtjeva i nužnosti.

Osim zdravstvenih, u Hrvatskoj su izraženi i rizici ekonomsko-poslovne prirode. Gubitak radnog mjesta, nemogućnost napredovanja u karijeri, nemogućnost

[28]Izvor: Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u 2019., DZS. URL: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/14-01-01_01_2020.htm (05.09.2021.)

pravovremenog usavšavanja potencirana trudnoćom, kao i teži put do željenog zaposlenja majki, neki su od razloga zbog kojih se žene sve kasnije odlučuju na ostvarivanje u ulozi majke ili na neimanje djece. Nužnost za održavanjem vlastite konkurentnosti na tržištu rada putem redovnih edukacija i usavršavanja te rasprostranjenost korupcije i nepotizma koje je teško nadići u potrazi za poslovima, prepreke su koje će većina žena trebati svladati, žele li biti financijski neovisne i žele li razvijati vlastitu karijeru. Odsutstvo potrebe za fizičkom trudnoćom predstavlja svojevrsno izjednačavanje prilika s muškom poslovnom konkurencijom. Ne čudi što ispitane zagrebačke studentice pozdravljaju tehnologiju koja će omogućiti život i rad neometan trudnoćom i potrebom za mirovanjem, izbjegavanjem stresnih situacija, tehnologiju koja će moći spriječiti neugodnosti i traume vezane uz vlastito tijelo. Na ovaj rezultat istraživanja vjerojatno je utjecala i činjenica da je ispitanica bilo više nego ispitanika. Nasuprot tome, rezultati izraelskog istraživanja pokazali su kako negativniji stav prema umjetnim maternicama imale žene iako ih je u uzorku bilo više od muškaraca, što autorica i autor pripisuju izraženoj društvenoj uvjetovanosti majčinstva.

Rezultati pokazuju da su studentice i studenti katoličke vjeroispovijesti negativnijeg stava od studentica i studenata koji pripadaju agnosticizmu i ateizmu. Kao što je ranije spomenuto, katoličanstvo, uz ostale tradicionalne, monoteističke religije, pozitivno vrednuje žensku podčinjenost muškarcu i obitelji, kao i biološku trudnoću i iz nje proizašlo majčinstvo. Vjerojatnije je da će osobe odgajane u duhu katoličanstva njegovati patrijarhalno orijentirane vrijednosti, poput ženske brige za obitelj putem održavanja kućanstva, odgoja i rađanja djece koja su “dar od boga”. Iako je Hrvatska sekularna država, štovanje katoličkih, kršćanskih blagdana, zbog prepletenosti s kapitalističkim zahtjevima korporacija i tržišta, prisutno je na području cijele države, što je djelomično i pokazatelj ukorijenjenost kršćanskih vrijednosti u društvo. S druge strane, agnostici i ateisti nisu jednako skloni njegovanju religijski uvjetovanih vrijednosti poput vjernika zbog same prirode vlastitih mišljenja i stavova prema religijama. Ista je skupina ljudi vjerojatno pod manjim utjecajem patrijarhalnih načela usmjerenih prema majčinstvu i prirodnom načinu začeća. Nije korektno zaključiti da studentice i studenti koji pripadaju agnosticizmu i ateizmu ne vrednuju biološku trudnoću i majčinstvo – vjerojatnije je da ne smatraju tehnologiju velikom prijetnjom vrijednosnom sustavu i društvenom poretku koji diktiraju moćna, nevidljiva bića. Izraelsko istraživanje također je zabilježilo pozitivniji stav prema

umjetnim maternicama kod sekularnih osoba, kao i pozitivniji stav kod osoba koje pripadaju judaizmu (za razliku od osoba koje pripadaju drugim religijama).

Negativniji stav prema TUM, sudeći po rezultatima, prisutan je kod studentica i studenata koje/i planiraju imati djecu. Uzmemo li u obzir do sad već opisanu vrijednosnu strukturu koja prevladava u Hrvatskoj, ovaj podatak ne čudi. Primjerenije je očekivati da će osobe, koje žele biti roditelji, više cijeniti biološki način održavanja trudnoće i poroda; većina studentica i studenata vjerojatnije želi imati vlastitu biološku djecu, a alternativne opcije roditeljstva, poput usvajanja i posvajanja djece, u Hrvatskoj su slabo zastupljene[29] (što zbog nevješto regulirane infrastrukture i procedure usvajanja i posvajanja, što zbog želje za prenošenjem vlastitih genetskih obilježja). Istraživnje iz 2009-e otkrilo je pozitivniji stav prema umjetnim maternicama kod osoba koje imaju manje djece.

Zanimljivi su i rezultati vezani uz pitanja vjeroispovijesti, biološkog spola i rodnog identiteta. Od 261 osobe, samo je jedna osoba navela da je muškog spola i ženskog roda (moguće je da je osoba nepažnjom odabrala krivi odgovor). 4 su osobe označile da su nebinarnog rodnog identiteta – dvije osobe pripadaju ateizmu i ženskog su spola; treća je osoba pod pitanjem o vjeroispovijesti navela "Universe", a četvrta "panteizam" i obje osobe su muškog spola. 3 se osobe rodno ne identificiraju – od njih, dvije osobe pripadaju ateizmu (muški spol), a treća osoba paganizmu (ženski spol). Dvije su osobe transrodne – jednoj je osobi pri rođenju dodijeljen ženski spol, drugoj muški, a obje osobe navode da pripadaju katoličanstvu. Jedna je osoba ženskog spola na pitanje o rodnom identitetu dala odgovor "Ne znam sto to zapravo znaci".

Dvije su osobe ponudile ironične odgovore pod kategorijom "ostalo" u česticama spola i roda. Jedna je osoba svoj biološki spol opisala riječima "Mlazni Avion s 3 ispušna ventila", a rodni je identitet oslovila s „Dvostruko namazan sirni čvap". Ironični odgovori ove osobe upućuju na prezir i/ili zasićenost vezanu uz odvajanje spolnih od rodnih obilježja koje je u Hrvatskoj još u početku. Ista je osoba pod vjeroispoviješću navela: „Religia 100

[29]Vidi:
https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Odluke/Godi%C5%A1nje%20statisticko%20izvjesce%20o%20domovima%20i%20korisnicima%20socijalne%20skrbi%20za%202020.%20godinu.pdf (22.09.2021.)
https://www.vecernji.hr/vijesti/tri-puta-manje-posvojene-djece-1487422 (22.09.2021.)

metarnog mrava“ – ovaj odgovor također možemo protumačiti manifestacijom prezira i/ili zasićenosti vezane uz razlike u pripadanju vjeroispovijestima koje ne ulaze u okvir monoteističkih religija. Druga je pak osoba pod česticom biološkog spola i rodnog identiteta navela „idiotizam“, a označila je pripadanje katoličanstvu. Isti se prezir, kao i zasićenost povezanom tematikom, može očitati u raznim objavama i komentarima na društvenim mrežama i glavnostrujaškim internetskim portalima Hrvatske. Ironične odgovore ovih osoba smatramo djelomičnim prikazom krutosti (dijela) hrvatskog društva u propitivanju usvojenih i stečenih dominantnih vrijednosti te svojevrsnim otporom aktualnim kretanjima u redefiniranju spola i roda.

Jedan je ispitanik pod rodnim identitetom naveo sljedeće: “Transrodne osobe i nebinarni rodni identitet produkt su socio-feminističkih i marksističkih fantazija, zapravo ne postoje. Kao i svi ostali ljudi, moj rod jednak je mome spolu (muškarac)” – ovaj odgovor smatramo još jednim iskazom raširenog stava vezanog uz uspostavljanje razlika u konceptima spola i roda, a on se može svesti na osjećaj bezvrijednosti njihova razlikovanja, kao i na vjerovanje da je rod nešto što je konstruirano od spomenutih ideologija i teorija, koncept koji nema povijesno naslijeđe[30]. Vidljivo je kako je suvremeni, zapadnjački koncept roda potaknut feminističkim naporima u uspostavi jednakih prava žena i muškaraca, no razlike u rodovima i rodovi koji izlaze iz okvira klasične dihotomne podijele nisu nešto što je feministička misao naprosto izmislila.

Rezultati istraživanja bude nekoliko pitanja – je li pozitivan stav o tehnologiji umjetnih maternica dokaz pobjede patrijarhata i ostvarivanje namjera *Očeva destrukcije*? Raymond je, kao što spominjemo u ranijim poglavljima, poziciju radikalnog feminizma poistovjetila s raspravom o ulozi žena u vraćanju i očuvanju vlastitih tijela i tjelesnog, onda i umnog integriteta putem otpora otimanju ženske kontrole nad ženskim tijelima, bez obzira na izvore otimanja (Raymond, 1989, para. 2). Sudeći prema nalazima istraživanja, značajan dio zagrebačke studentske populacije mogao bi biti dio struje koju aktualni konteksti proizvode, što ne čudi, uzimajući u obzir činjenicu koju mnoge teorije naglašavaju – akademija je pod izravnim utjecajem patrijarhalnih vrijednost, što možemo zahvaliti dominaciji muškaraca u akademskim karijerama i profesijama. Iako se ta dominacija s

[30] Domorodački narod i plemena zemalja Trećeg svijeta i Amerike poznaju osobe koje nemaju isključivo muška ili ženska obilježja – npr: https://www.ihs.gov/lgbt/health/twospirit/ (05.09.2021.)

vremenom smanjuje, misaona srž uobličena tradicionalnim vrijednostima se sporo mijenja, što iz krutosti dugotrajnih struktura, što zbog poštovanja koje kolegice i kolege osjećaju prema svojim prethodnicima i akademskom nasljeđu – to potkrepljuje i situacija koja se odvija s infrastrukturom zagrebačkog sveučilišta, u kojoj glavnu riječ i relativno visoko poštovanje imaju osobe s visokom razinom akademskih uspjeha, osobe na strateškim mjestima, iako se njihove namjere i narav njihova upravljanja izražajno kose s potrebama pojedinih fakulteta, fakultetskih odsjeka i s potrebama studentica i studenata. Zastarijeli sistem građen na nepotističkim temeljima izrazito je naporno i zahtjevno mijenjati, bio to sistem akademije, sistem po kojem se građanstvo obrazuje ili sistem po kojem podobnije skupine dobivaju kvalitetnije tretmane. Studentska je populacija Zagreba, sudimo li prema opisanim teorijama, možda u zabludi. U nadi za rješavanjem zahtjevnih životnih situacija (poput preranog i rizičnog rođenja djeteta, poteškoća sa začećem, želje za biološkom obitelji u slučaju istospolnih parterstava), tehnologija umjetnih maternica sredstvo je koje će olakšati ostvarivanje u ulozi roditelja, od smanjenih rizika od neželjenih tjelesnih i psiholoških promjena u roditelja do smanjivanja ili brisanja nepoželjnih psiho-fizičkih karakteristika djeteta. Pozitivan stav prema ovoj tehnologiji možemo percipirati kao potvrdu radikalno-feminističke teze koju ranije spomenute teoretičarke opisuju, koja govori o ukorijenjenosti kapitalističkih interesa u sam razvoj reproduktivnih tehnologija čije se ostvarivanje provodi širenjem indikacija za njihovo korištenje. Ponovno, u definiranju tih indikacija, glavnu ulogu imaju akademska i znanstvena zajednica i razina njihova podložnost zainteresiranim, liberalnim i inim skupinama. Nasilje, otimanje, privatizacija koje obilježavaju komodifikaciju ženskih funkcija i silovanje ženskog integriteta, kako ekološke feministkinje govore, ukalupljuje se pomoću tehnoloških intervencija, što zahtjeva ponovno postavljanje pitanja o kojem Shiva (Mies, Shiva, 2014.) govori – hoće li žene, odnosno osobe rođene sa ženskim gonadnim sustavom, nastaviti biti nositeljice okolišne i prirodne bioraznolikosti? Je li bioraznolikost društva sve više ugrožena i znači li to da smo korak bliže ostvarenju Firestonenine (Firestone, 1970.) ideje o društvu koje ne daje prednost jednim biološkim obilježjima tlačenjem drugih, trećih, četvrtih,…? Haraway, vidjeli smo, vjeruje da je mogućnosti izbora ono što će poravnati percepcije i doživljavanje razlika (Haraway, 1991.). Kako bi žene imale kontrolu nad vastitim životom, trebaju li kontrolu monopola nad reprodukcijom potpuno prepustiti stručnjacima? I je li kontrola

vlastita života odricanjem od kontrole zapravo iluzija u koju nas postepeno uvjeravaju interesne skupine? Naše istraživanje ukazalo je na vjerojatnije podupiranje razvoja ovih tehnologija, uokvire li se one kao pomoć osobama bez maternice ili kao alternativni izbor namjenjem ženama. Optimalna genetička strategija, kao zamjena spolnim ulogama društva (Harraway, 1991.), mogla bi nas oblikovati u organizam koji slobodnije diše zahvaljujući cijenjenju različitosti, no rezultati pokazuju da zagrebačke studentice i studenti nisu sigurni hoće li nam ove tehnologije značajno pomoći u nadilaženju tradicionalnih rodnih uloga.

6.1. Ograničenja istraživanja

Iako je ukupan stav ispitanih prema TUM pozitivan, ne možemo sigurno tvrditi da je sitacija jednaka i u ciljanoj populaciji, prvenstveno zbog tipa i veličine našeg uzorka. S obzirom na visoku umreženost studentica i studenata koji studiraju u Zagrebu i na broj osoba koje su članovi grupa u kojima smo proveli istraživanje, naš je uzorak od 261 osobe manji od očekivanog. Korištena metoda skupljanja podataka smatrana je primjerenom zbog većeg broja potencijalnih ispitanica i ispitanika, no istovremeno je i manjkava zbog činjenice da se više kolegica i kolega na diplomskim studijima, u svrhu izrade diplomskih radova, koristi upravo online upitnicima koje distribuiraju preko Facebook grupa. Lako je moguće da su potencijalne ispitanice i ispitanici zasićeni objavama koje pozivaju na ispunjavanje anketa, pa članice i članovi ciljane populacije nisu reagirali na poziv za naše istraživanje. Sama tema istraživanja također je odbila određen broj potencijalnih ispitanica i ispitanika, čemu zorno svjedoči i komentar člana jedne grupe ispod naše objave s pozivom na sudjelovanje u istraživanju – osoba u komentaru naglašava da je odustala od ispunjavanja ankete nakon što je vidjela da se ne radi o ozbiljnom istraživanju, a u prilog svom komentaru, obavila je snimku zaslona na kojoj je vidljivo pitanje o biološkom spolu i rodnom identitetu[31]. Tema istraživanja vjerojatno je utjecala na manju zastupljenost osoba muškog spola i roda djelomično zbog činjenice da je maternica ženski reproduktivni organ,

[31] komentar je zaslužio više od 10 pozitivnih reakcija

što je vjerojatno odbilo određen broj potencijalnih ispitanika zbog navike „nemiješanja u ženske 'stvari'". Isto tako, muški se dio populacije češće obrazuje unutar okvira prirodnih, tehničkih, biotehničkih i biomedicinskih znanosti, koje su u uzorku manje zastupljene. Sama je tema prožeta feminističkim, moralnim i etičkim pitanjima koja se ne obrađuju ili se rijetko obrađuju na fakultetima koji nisu društvenih i humanističkih usmjerenja. Značajan je dio hrvatske populacije pod utjecajem Crkve, što utječe i na podložnost dijela studentske populacije crkvenim učenjima[32] koja često drže negativan stav u odnosu na intervencije tehnologija u ljudsku reprodukciju, što je vjerojatno utjecalo na ukupan broj ispitanih. Zbog izrazito slabe prezentacije teme u medijima i niske informiranosti o TUM, nije pogrešno pretpostaviti da je potencijalnim ispitanicama i ispitanicima „tehologija umjetnih maternica" zvučala odbojno zbog implikacije spajanja ljudskog s umjetnim i tehnološkim.

7. Zaključak

Rezultati istraživanja upućuju na vjerojatnost da je stav populacije zagrebačkih studentica i studenata prema TUM pozitivniji, što dijelom možemo zahvaliti poticanju razvoja znanosti i tehnologija u obrazovanju, u kojem se studijski smjerovi, koji ulaze u STEM područja znanosti, stipendiraju. Iako su turizam i uslužne djelatnosti još uvijek dominantni izvor prihoda i kotač hrvatskog gospodarstva, hrvatsko tržište rada se, polako, ali sigurno, sve više otvara zanimanjima i karijerama koje zahtjevaju poznavanje i edukaciju o suvremenim tehnologijama. Niska informiranost o reproduktivnim tehnologijama pokazatelj je relativne nezainteresiranosti glavnostrujaških medija i akademske zajednice za praćenje aktualnosti u svijetu tehnologije, posebno one koja je oličenje komodifikacije ženskog biološkog tijela, koja će žene lišiti dijela identiteta, pružajući te dijelove ostalim osobama. Dijelimo stav ranije spomenute Jose Van Dyck (1995) i smatramo da je iznimno važno informirati sugrađane o tehnologijama, posebno o

[32] Vidi: Nikodem, K., Jurlina, J. (2018). U očekivanju opadanja religioznosti? Komparativna analiza religioznosti zagrebačkih studenata. *Sociologija i prostor,* 56(3) (212):273-298.

reproduktivnim tehnologijama koje imaju jak potencijal promijeniti društvo i odnos prema nadolazećim generacijama.

Tehnologija umjetnih maternica tema je o kojoj se rijetko diskutira, posebno u Hrvatskoj, što govori u prilog tezama o povezanosti reproduktivnih tehnologija s tržištem i patrijarhalnim načelima. Hrvatska, s društvom koje njeguje patrijarhalne vrijednosti i koje još uvijek nedovoljno prepoznaje problem rodno utemeljene diskriminacije, utjecaje banalnog shvaćanja majčinstva i ženskih zadaća, rodno uvjetovanog nasilja, vezana je uz veličanje nuklearne, heteroseksualne obitelji s biološkim potomcima. Iako se u kontekstu razvoja i korištenja reproduktivnih tehnologija iz dominantnog stava radikalnog feminizma (Raymond, 1989.; Rushing, Onorato, 1989.; FINNRAGE,…) može prepoznati odnos prema njihovu razvoju kao načinu zadržavanja žena u potlačenoj poziciji, čini se da društvena klima u našoj državi ne žudi za novitetima u potlačivanju, prvenstveno zbog diskursa koji se aktivno bavi životima poznatih i slavnih, koji potiče kvantitetu iznad kvalitete (vidljivo u radu uslužnog dijela gospodarstva, u uvozno-izvoznim tržišnim trendovima, kao i u obrazovanju), koji često naznačava razlike između lijevo i desno orijentiranih vrijednosti građana i njihovih političkih predstavnika i predstavnica. Uz to, naša zemlja svakodnevno biva suočena s iseljavanjem mladih, radno sposobnih i obrazovanih ljudi, što teme poput tehnoloških inovacija prepušta nekim drugim podnebljima. Neosviještenost i neinformiranost o tehnologiji koja se razvija u posljednjih 50 godina dio je prikaza tmurnog hrvatskog društvenog stanja.

Tehnologija umjetnih maternica je aktualnost razvoja reproduktivnih tehnologija koja će mnogima omogućiti ostvarivanje u roditeljstvu koje iz raznih razloga ne bi bilo ostvarivo biološkim putem. Ostvarivanje u ulozi roditelja moglo bi voditi k prihvaćanju i uvažavanju razlika svih osoba koje, povijesno gledano, ne ulaze u okvire dihotomnih društvenih podijela. Mogu li komodifikacija i silovanje ženske biologije dovesti do egalitarizma rodne višestrukosti? Grubo sudeći prema rezultatima istraživanja, mogu, korištenjem tehnologije umjetnih maternica u slučajevima kad osoba nema maternicu ili biološki ne može začeti zbog neplodnosti ili nekog trećeg razloga. Hoće li tehologija umjetnih maternica pozitivno utjecati na brisanje razlika među ljudima različitih seksualnih orijentacija? Ne možemo odrediti sa sigurnošću, no sigurni smo da u njoj leži jak potencijal

za skidanjem ograničenja nametnutih kulturom sa ženskih leđa, kao što je sama Firestone (1970) tvrdila; važno je skinuti teret ostaviti skinutim, bez terećenja drugih spolnih i rodnih klasa. Upoznavanje društva s ovom tehnologijom, njenim prednostima i nedostacima imperativ je koji leži pred razvojnim timovima, pojedinim državama, akademskim zajednicama i znanstvenim timovima, što mnoge feministkinje naglašavaju. Analiza mišljenja i stavova građana o ovoj tehnologiji nalazi se u samim početcima, što je pozitivno jer se pred nama nalazi mogućnost osvještavanja društva o nepovoljnom položaju žena i svih rodnih skupina koje ne pripadaju muškom rodu, ali i samih muškaraca. Ta nam mogućnost budi nadu u tolerantnije društvo, koje zajedničkim naporima radi na uzajamnoj sigurnosti, povezanosti, empatiji te prepoznavanju i srozavanju prijetnji zavadljivih i pristranih potencijala.

Literatura

Blagojević, J., Lončarević, K. (2011). Postmoderni feminizam, U: Milojević, I., Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije* (203-214). Novi Sad: Mediterran Publishing.

Butler, J. (2000). Subjekti spola/roda/žudnje. U: Paić-Jurinić, M., *Nevolje s rodom* (17-38). Zagreb: Ženska infoteka.

Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution.*New York City: William Morrow and Company. URL: https://teoriaevolutiva.files.wordpress.com/2013/10/firestone-shulamith-dialectic-sex-case-feminist-revolution.pdf (07.09.2021.)

Galić, B. (2006). *Stigma ili poštovanje? Reproduktivni status žena u Hrvatskoj i šire*. Revija za sociologiju, 37(3–4): 149–164. URL: https://hrcak.srce.hr/13215 (09.04.2021.)

Galić, B. (2011). Stavovi o reproduktivnim pravima žena, U: Kamenov, Ž., Galić, B. (ur.), *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj* (112-119). Zagreb: Vlada RH, Ured za ravnopravnost spolova. URL: http://idiprints.knjiznica.idi.hr/133/1/Rodna%20ravnopravnost%20i%20diskriminacija%20u%20Hrvatskoj.pdf (13.01.2021.)

Haraway, D. (1991). *A Cyborg Manifesto. Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature. New York: Routledge.

Mies, M., Shiva, V. (2014). *Ecofeminism.* URL: https://ug1lib.org/book/3403903/d2c394 (08.07.2021.)

Milković, M., Štambuk, M. (2019). *Kako pristupiti mjerenju seksualne orijentacije, spolnog i rodnog identiteta? Preporuke za istraživanja o temama koje se odnose na LGBTIQ osobe.* Revija za sociologiju, 49(2): 283–304. doi: 10.5613/rzs.49.2.7 (18.03.2021.)

Milojević, I. (2011). Uvod, U: Milojević, I., Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije* (15-24). Novi Sad: Mediterran Publishing.

Milojević, I. (2011). Tri talasa feminizma, istorijski i društveni kontekst, U: Milojević, I., Markov, S. (ur.), *Uvod u rodne teorije* (27-37). Novi Sad: Mediterran Publishing.

Milojević, I. (2011). Kiberfeminizam, U: Milojević, I., Markov, S. (ur.), *Uvod u rodne teorije* (267-278). Novi Sad: Mediterran Publishing.

Popović, D. (2011). Ekofeminizam, U: Milojević, I., Markov, S. (ur.) *Uvod u rodne teorije* (255-265). Novi Sad: Mediterran Publishing

Raymond, J. G. (1989). Reproductive technologies, radical feminism, and socialist liberalism. *Reproductive and Genetic Engineering,* 2(2). URL: https://www.researchgate.net/publication/242690408 (15.04.2021)

Rowland, R. (1987). Technology and Motherhood: Reproductive Choice Reconsidered. *Signs*, *12*(3):512-528. URL: http://www.jstor.org/stable/3174335 (22.03.2021.)

Rushing, B., Onorato, S. (2003). Controlling the Means of Reproduction: Feminist Theories and Reproductive Technologies. *Humanity & Society*, *27*(3), 393-413. doi: https://doi.org/10.1177/016059760302700321 (05.05.2021.)

Simonstein, F., Mashiach-Eizenberg, M. (2009). The Artificial Womb: A Pilot Study Considering People's Views on the Artificial Womb and Ectogenesis in Israel. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 18(1):87-94. doi:10.1017/S0963180108090130 (20.05.2020.)

Van Dyck, J. (1995). Feminist Assessments of New Reproductive Technologies. *Manufacturing Babies and Public Consent* (87-117). Palgrave Macmillan UK

http://www.finrrage.org/ (06.09.2021.)

8. Prilozi

Nacrt anketnog upitnika:

STUDIRATE LI NA SVEUČILIŠTU U ZAGREBU?

- Da
- Ne

KOJOJ DOBNOJ SKUPINI PRIPADATE?

- 21 godina ili manje
- 22-25 godina
- 26-29 godina
- 30 godina i više

KOJEM ZNANSTVENOM/UMJETNIČKOM PODRUČJU PRIPADA FAKULTET NA KOJEM STUDIRATE?

- prirodne znanosti
- tehničke znanosti
- biomedicina i zdravstvo
- biotehničke znanosti
- društvene znanosti
- humanističke znanosti
- umjetničko područje
- interdisciplinarna područja znanosti
- interdisciplinarna područja umjetnosti

RAZINA STUDIJA:

- Preddiplomski
- Diplomski
- Poslijediplomski

KOJI VAM JE BIOLOŠKI SPOL DODIJELJEN PRI ROĐENJU?

- Ženski spol
- Muški spol
- Interspolna osoba
- Ostalo:

KOJI ODGOVOR NAJBOLJE OPISUJE VAŠ RODNI IDENTITET?

- Žena
- Muškarac

- Transrodna osoba
- Nebinarni rodni identitet
- Rodno se ne identificiram
- Ostalo:

PREMA VJEROISPOVIJESTI, PRIPADATE:

- katoličanstvu
- pravoslavlju
- protestantizmu
- islamu
- judaizmu
- agnosticizmu
- ateizmu
- ostalo:

LJUBAVNI STATUS:

- U braku sam
- U vezi sam, ali ne živimo zajedno
- Živim s partnerom/icom, ali nismo u braku
- Nisam u vezi

IMATE LI DJECE? DA NE

PLANIRATE LI IMATI DJECU? DA NE NE ZNAM

PLANIRATE LI IMATI JOŠ DJECE? DA NE NE ZNAM

JESTE LI OD RANIJE UPOZNATI S KONCEPTOM/RAZVOJEM UREĐAJA KOJI SE KORISTE U INTENZIVNOJ NJEZI NEDONOŠĆADI (pr. Biobag)?

Ne, nikad nisam čuo/la za to

Čuo/la sam, ali ne znam ništa o tome

Znam malo o tome

Znam puno o tome

JESTE LI OD RANIJE UPOZNATI S KONCEPTOM/RAZVOJEM TEHNOLOGIJE UMJETNIH MATERNICA (AWT – ARTIFICIAL WOMB TECHNOLOGY)?

Ne, nikad nisam čuo/la za to

Čuo/la sam, ali ne znam ništa o tome

Znam malo o tome

Znam puno o tome

Umjetne maternice:

Pred Vama se nalazi 12 tvrdnji o tehnologijama umjetnih maternica. Imajte na umu da se pojam "umjetna maternica" u ovom upitniku odnosi na potencijalnu tehnološku napravu pomoću koje je moguće cijeli gestacijski proces (od začeća do poroda) održati urednim, bez neposrednog utjecaja trudnoće na psiho-fizičko stanje osobe.

Pojam "osoba" odnosi se na ljudske jedinke, neovisno o njihovim spolnim i rodnim obilježjima/opredjeljenjima.

Molimo Vas da svoje slaganje sa sljedećim tvrdnjama ocijenite ocjenom od 1 (potpuno se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem).

- Tehnologija umjetnih maternica pozitivno će utjecati na uključenost roditelja u odgoj djece.
- Razvoj fetusa u umjetnoj maternici je protivan ljudskoj prirodi.
- Razvoj fetusa u umjetnoj maternici je protivan ljudskom dostojanstvu.
- Važno je razviti tehnologiju umjetnih maternica u svrhu uklanjanja mogućnosti patološkog stanja uzrokovanog trudnoćom.
- Važno je razviti tehnologiju umjetnih maternica u svrhu poboljšanja medicinski potpomognutih oplodnji.
- Razvoj umjetnih maternica važan je za pomoć osobama bez maternice.
- Ženama bi izbor korištenja umjetnih maternica trebao biti ponuđen.
- Važno je razviti umjetne maternice za olakšanje ženskih zadaća u društvenom, ekonomskom, privatnom i političkom životu.
- Važno je razviti umjetne maternice kako bi osobe mogle birati način na koji će dobiti djecu.
- Koristio_la bih umjetnu maternicu za izbjegavanje svoje ili partneričine trudnoće.
- Koristio_la bih umjetnu maternicu za spašavanje života svog ugroženog fetusa.

- Tehnologija umjetnih maternica neće koristiti ublažavanju jaza između tradicionalno podijeljenih uloga muškaraca i žena.

Najljepša Vam hvala što ste ispunili anketu!

Sažetak:

Tehnologija umjetnih maternica sljedeći je korak usavršavanja i razvoja reproduktivnih tehnologija. Slična se tehnologija razvija financirana sredstvima Europske unije u sklopu programa Obzor 2020, a o njoj se piše unatrag 50 godina. Kao i svaka tehnologija koja zadire u integritet ljudskog tijela, budi etičke, moralne i socijalne dileme. Rad se bazira na feminističkim teorijama i definiranjima reproduktivnih tehnologija, s tehnologijom umjetnih maternica kao finalnim odredištem ravoja reproduktivnih alternativa. Istraživanje provedeno u sklopu rada otkriva stavove studentica i studenata Sveučilišta u Zagrebu, a analizu popraćenu kontekstualiziranjem rezultata, zaokružujemo pitanjima vezanima uz informiranost društva o tehologiji i o mogućnostima koje se nude rodnim odnosima te shvaćanjima tradicionalnih, patrijarhalnih vrijednosti.

Ključne riječi: tehnologija umjetnih maternica, feminizam, reproduktivne tehnologije, rodni odnosi

Abstract:

Artificial womb technology is the next step in the refinement and development of reproductive technologies. A similar technology is being developed funded by the European Union under the Horizon 2020 program, and it has been written about for 50 years. Like any technology that encroaches on the integrity of the human body, it raises ethical, moral and social dilemmas. The paper is based on feminist theories and definitions of reproductive technologies, with artificial uterine technology as the final destination for the development of reproductive alternatives. The research conducted as part of the paper reveals the attitudes of students at the University of Zagreb, and the analysis, accompanied by contextualizing the results, is rounded off with questions related to society's awareness of technology and the opportunities offered by gender relations and understandings of traditional, patriarchal values.

Key words: artificial womb technology, feminism, reproductive technologies, gender relations